

χον, ὅστις ἐβράδισε πρὸς προσωπικὴν μονομαχίαν, τοῦ τελευταίου ἴσως ναυάρχου τῆς Ἱστορίας ὅστις ἐπολέμησε καὶ μὲ τὸ τόξον. "Ὅλα ταῦτα εἶναι θέματα, τὰ ὁποῖα ἐδῶ δὲν δύνανται νὰ μνημονευθοῦν κἀν. Ἐπ' αὐτῶν θὰ ὁμιλήσῃ ὁ συνάδελφος κ. Ἀθανασιάδης Νόβας.

Ἐπιθυμῶ νὰ ἀναφέρω, προτοῦ ἐγκαταλείψω τὸ βῆμα, ὅτι ἐγκαίρως ἐφρόντισα νὰ ἐρευνηθῇ ὁ πυθμὴν τοῦ πεδίου τῆς ναυμαχίας ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Edgerton. Τὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶναι ἀκόμη ἀποφασιστικά. Ἡ ἐρευνα θὰ συνεχισθῇ καὶ θὰ ἀνακοινωθῶσι προσεχῶς τὰ τυχόν εὐρήματα τῆς περιφήμου συγκρούσεως.

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ ΝΟΒΑ

Η ΝΑΥΜΑΧΙΑ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

Ἐδῶ καὶ 400 χρόνια, στίς 7 Ὀκτωβρίου 1571, ἔλαβε χώρα στίς Ἑλληνικὲς θάλασσες, στὴν εἴσοδο τοῦ Κόλπου τῶν Πατρῶν πλησίον στίς Ἐχινάδες νήσους, μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες ναυμαχίες τοῦ κόσμου, ποὺ πῆρε στὴν Ἱστορία τὸ ὄνομα Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου καὶ παραλληλίστηκεν ἔκτοτε μὲ τὶς ναυμαχίες τῆς Σαλαμίνας καὶ τοῦ Ἀκτίου. Ἦταν πραγματικὰ μεγάλη ὅσον κι ἐκεῖνες. Μεγάλη κι ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ ὄγκου τῶν ναυτικῶν δυνάμεων ποὺ εἶχαν συγκρουσθῇ. Μεγάλη κι ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ λυσσαλέου πολεμικοῦ μένους ποὺ χαρακτηρίσειεν ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους. Μεγάλη κι ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν τεραστίων ἀπωλειῶν ποὺ σημειώθηκαν.

Σπάνια ἐμφανίζεται στὰ πολεμικὰ χρονικὰ τοῦ κόσμου νίκη τόσον ὀλοκληρωτικὴ, ἤττα τόσον ὀλοσχερής. Ἄν κ' ἡ πολιτικὴ τῆς ἐκμετάλλευσι δὲν ἦταν ἄμεση καὶ ἐξαντλητικὴ, ὅπως ἔπρεπε καὶ μποροῦσε νὰ εἶναι, ἀποτέλεσεν ὅμως σταθμὸ καὶ καμπὴ στὴν πορεία τῆς Ἱστορίας. Ἐκρίνε τὴν τύχη τοῦ κόσμου. Ἐσωσε τὸν Εὐρωπαϊκὸ πολιτισμὸ. Ταπεινώσε τὴν ἀλαζονεία καὶ τὴν ὑπεροψία τοῦ πλέον ἐπικινδύνου, τότε, ἐχθροῦ του.

Σπάραζαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὴν διαιρεμένη Δύσι θρησκευτικὲς ἔριδες, πολιτικὲς ἀντιζηλίεις, ἀδλικὲς ραδιουργίες, ἀντιτιθέμενα οἰκονομικὰ συμφέροντα. Ἐγινε τὴν Ἀνατολή, σὲ συμπαγῆ ὄγκο, τὸ σκῆπτρο τοῦ Τούρκου Σουλτάνου, ποὺ ἡ κυριαρχία τῆς Αὐτοκρατορίας του ἔφτανε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολι ἕως τὸ Ἀλγέρι κι ἀπὸ τὴν Βαγδάτη ἕως τὸ Βελιγράδι. Οἱ συνεχεῖς νίκες τῶν Τουρκικῶν ὅπλων εἶχαν δημιουργήσει ὑπὲρ αὐτῶν τὸ γόητρο τοῦ ἀητητήτου καὶ εἶχαν ἐμπνεύσει δέος συγκλονιστικὸ σ' ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως. Ἐνας ἀσθενικός, ἀσκητικός, λιπώσαρκος ἄνθρωπος μὲ ὀξυδερκῆ ὅμως ὄρασι, μὲ φλογερὴ πίστι, μὲ ἀδάμαστη θεληματικότητα, μὲ ζῆλον ἔνθεον — ὁ Πάπας Πίος Ε', ἐξαρθεῖς στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων,

κατόρθωσε, με δεξιούς διπλωματικούς χειρισμούς να ενώσει τις πύξ ἀξιόμαχες τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πολεμικὲς δυνάμεις τῆς Εὐρώπης καὶ νὰ ὑψώσει Χριστιανικὸ φραγμὸ στὴν κατακτητικὴ δύναμι τοῦ Ἰσλαμισμού. Τὸ ἐπίτευγμά του ὑπῆρξε μέγα. Τὴν ἀλήθεια ἔλεγεν ἐκεῖνος πὺ ἐγραφεν ὅτι, κατορθώσας νὰ ενώσει ὁ πάπας τὴν Ἰσπανία με τὴν Βενετία ἦταν σὰ νὰ εἶχεν ἐνώσει τὴν φωτιὰ με τὸ νερό.

Ὅσοις, γνωρίζοντας καὶ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας τοῦ 1570, ἐμβαθύνει στὶς γενικὲς συνθήκες τῆς ἐποχῆς ἀλλὰ καὶ στὶς λεπτομέρειες τῶν ἐξελίξεων τῆς Συμμαχίας, τῆς *Santa Lega*, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ θαυμάσει τὸ γεγονός ὅτι ἡ συνθήκη πὺ ὑπογράφηκε στὴν Μεσσίνα τὴν 20 Μαΐου 1571 κατόρθωσεν ἐπὶ τέλος νὰ ὀδηγήσει στὴν Ναυμαχία τῆς Ἰῆς Ὀκτωβρίου. Τὴν ναυμαχία πὺ ἦταν ἡ τελευταία — 13η — τῶν Σταυροφοριῶν, ἡ μόνη κατὰ θάλασσαν μόνον, ἡ μόνη χωρὶς κατακτητικὲς βλέψεις. Ἡ τελευταία κωπήλατη. Ἡ τελευταία με τὸν παλιὸ τύπο τῆς γαλέρας. Ἐχει πολλὰ στοιχεῖα μοναδικότητος ἡ μεγαλειώδης πράγματι ἐκείνη ναυμαχία. Ἄν ἔχη καὶ ὁ πόλεμος τὴν ποιήσι του, κανένας ἄλλος δὲν ὑπῆρξε περισσότερο ποιητικὸς. Καὶ μπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι ὅλη τὴν ποιήσι του ἐνσάρκωνε τὸ νόθο ἐκεῖνο βασιλόπουλο, ὁ Δὸν Ζουὰν ὁ Αὐστριακός, με τὴν ὁμορφιά του, τὴν ἐξυπνάδα του, τὴν χάρι του, με τὴν συνετὴ ὅσον ἔπρεπε, τὴν τρελλὴ ὅσο χρειαζόταν, παλληκαριά του. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι στὶς ἐξαιρετεὲς ἀρετὲς του ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐναρμόνισι τῶν Χριστιανικῶν δυνάμεων, ἡ σφιχτὴ συναρμογὴ τους, ὁ πολεμοχαρὲς ἐνθουσιασμός καὶ, τέλος, ἡ θριαμβευτικὴ νίκη. Ἄν εἶχαν ἀποδεχθῆ τὴν Ἀρχιστρατηγία ὁ Δουξ τῆς Σαβοῖας ἢ ὁ Γερμανὸς πρίγκηψ, στοὺς ὁποίους εἶχεν ἀπευθυνθῆ ἀρχικὰ ὁ Πάπας, μπορεῖ νὰ λεχθῆ σὰν βέβαιο ὅτι ἡ ἐκστρατεία δὲν θὰ εἶχε τὴν ἴδια τύχη. Δίκαια ὁ Πάπας Πῖος Ε' εἶχεν ἀναφωνήσει, ἐλλημιστὶ μάλιστα : « Ἦλθεν ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννης ».

Δὲν πρόκειται νὰ σῶς ἐξιστορήσω με ὅλες τὶς λεπτομέρειες τὴν προετοιμασία τῆς Ναυμαχίας, οὔτε τὴν διεξαγωγὴ της, οὔτε τὸν ἀπολογισμὸ της. Θὰ ἔπρεπε τότε ν' ἀρχίσω ἀπὸ τοὺς ἀριθμούς. Ἀλλὰ μέσα σ' αὐτοὺς θὰ ἔχανα τὸν μίτο τῆς ιστορικῆς ἀκρίβειας. Γιατὶ οἱ πηγὲς δὲν συμφωνοῦν μεταξύ τους οὔτε στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀντιπαραταχθέντων πολεμικῶν πλοίων, οὔτε στὸν ἀριθμὸ τῶν πληρωμάτων, οὔτε στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀπολειῶν. Βέβαια οἱ διαφορὲς δὲν εἶναι μεγάλες. Καὶ βέβαια μπορεῖ κανεὶς νὰ στηριχθῆ στὰ στοιχεῖα πὺ νιοθετοῦνται ἀπὸ τὴν πλήρη καὶ ἀνυπέρβλητη ἱστορία τοῦ Γάλλου Ναυάρχου Ζουριὲν ντὲ λά Γκραβιέρ (Παρίσι - 1888), ὁ ὁποῖος με πραγματικὴ ἐμπνευσι καὶ ποιητικὴ ἔξαρσι ἀπαθανάτισε τὸ μεγάλο γεγονός. Οὗτος ἀναβιβάζει τὶς συνολικὲς δυνάμεις τοῦ Τουρκικοῦ στόλου σὲ 208 γαλέρες καὶ 66 γαλιότες ἢ φοῦστες, φέρουσες 25.000 ἄνδρες, ἐξ ὧν 2.500 γενίτσαροι. Τὴν δύναμι

τοῦ Χριστιανικοῦ στόλου σὲ 6 γαλεάσσες καὶ 203 γαλέρες, μερικὲς φρεγάτες καὶ μπρικαντίνα ἀκόμη.

Προτιμῶ ὅπως καὶ νὰ ᾖναι, νὰ περιορισθῶ στὴν προκύπτουσα γενικότητα καὶ σὲ ὠρισμένες ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες κι ὅσο μπορῶ ν' ἀποφύγω τὴν Στατιστική, πού, τώρα τελευταῖα μάλιστα, τόσο ἀπειλητικά γιὰ τὸ χῶρο τῆς ἀφηγήσεως, ἔχει εἰσβάλει στὴν περιοχὴ τῆς Ἱστορικῆς Ἐπιστήμης, πρᾶγμα πὸν δὲν θὰ μὲ ἄφηνεν ἀδιαμαρτύρητον. Δοσμένο εἶναι ὅτι ὁ Τουρκικὸς στόλος ἦταν ἰσχυρότερος τοῦ Χριστιανικοῦ σὲ ἀριθμὸ πλοίων καὶ πληρωμάτων. Ὁ Χριστιανικὸς ὅμως ὑπερεῖχε σὲ δύναμι πυρός. Καὶ γενικὰ πιὸ συγχρονησμένον εἶχεν ὄπλισμό. Οἱ Τοῦρκοι ἦταν ἀκάλυπτοι. Οἱ Χριστιανοὶ θωρακοφορεμένοι. Ὁ Δὸν Ζουάν, ἐπιθεωρήσας τὸν στόλον τοῦ στὴν Μεσσίνα, διέκρινε ὅτι οἱ βενετσιάνικες γαλέρες δὲν ἦταν ἐπαρκῶς ἐπανδρωμένες. Καὶ σὰν εἶχεν ἐπάρκεια ἐμπειροπολέμων Ἰσπανῶν («πεζοναυτῶν»), θὰ λέγαμε σήμερα, τοποθέτησε σ' ὅλες ἀνεξαιρέτως τὶς γαλέρες ἀπὸ 150 πολεμιστῆς. Οἱ Τοῦρκοι εἶχαν μόνον στίς καπετάνες τοὺς ἀπὸ 150 ἀντίστοιχους γενιτσάρους καὶ στίς ἄλλες γαλέρες μόνον ἀπὸ 50. Ὑπεροχὴ ἀπόλυτη τῶν Χριστιανῶν ἦταν οἱ 6 ὀγκώδεις νάβες τῶν Βενετσιάνων — πλωτὰ φρούρια μὲ τρεῖς σειρὲς κανόνια. Οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχαν τέτοιο στήριγμα. Καὶ τὶς ἔτρεμαν. Οἱ Χριστιανοὶ πλεονεκτοῦσαν σὲ ἀρκεμπουζία — βαριά ντουφέκια τῆς ἐποχῆς. Οἱ Τοῦρκοι χρησιμοποιοῦσαν ἀκόμα, μαζὶ μὲ τὰ πυροβόλα ὄπλα, τόξα καὶ σφεντόνες. Αὐτὸς οὗτος ὁ Τοῦρκος Ἀρχιναύαρχος, δεινὸς σκοπευτής, ἐτόξευεν ἰδιοχείρως στὴν ἀρχὴ τῆς Ναυμαχίας, μόλις πλησίασε τὸν ἀντίπαλο. Καὶ δὲν ἦταν στίς ἀγχέμαχες ἐκεῖνες συμπλοκὰς ἀκίνδυνα τὰ τόξα. Ὁ Βενετὸς Ναύαρχος Ἀγκοστίνο Μπαρμπάρικο, ἀρχηγὸς τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος, ἀτρόμητο παλληκᾶρι, πέταξε τὴν μετάλλινη περικεφαλαία του γιὰ νὰ πολεμήσῃ πιὸ ἐλεύθερα. Εἶχεν ἀντίπαλο τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Ἀλεξάνδρειας Σιρόκο Πασσᾶ. Ἐχθρικό βέλος ἐξόρυξε τὸ ἀριστερό του μάτι. Τὴν ἄλλη μέρα πέθανε.

Πλεονεκτήματα τῶν Τοῦρκων ἦταν ἡ ὁμοιογένεια τοῦ στόλου τοὺς καὶ ἡ μακροχρόνια συνεξάσκησι μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποτυχοῦσα πολιορκία τῆς Μάλτας (1565) ἕως τὴν ἐπιτυχοῦσα ἐκπολιόρκησι τῆς Ἀμμοχώστου (1570). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Πελοποννησίους σπαχῆδες, πὸν συμπλήρωσαν στὴν Ναύπακτο τὴν στρατιωτικὴν τοὺς δύναμι, δὲν ἦταν ἐμπειροπόλεμοι.

Ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸ τῶν ἀντιπάλων, φυσικὸ ἦταν νὰ πλεονεκτοῦσαν οἱ Τοῦρκοι, πὸν ἀλλεπάλληλες νίκες καὶ κατακτήσεις εἶχαν ἐνσταλάξει τὴν πεποιθήσι ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἠττηθοῦν ποτέ. Οἱ Χριστιανοὶ πρέπει νὰ ἦταν στὸ ὑποσυνειδητό τοὺς ἐμποτισμένοι ἀπὸ τὸ δέος πὸν κατὰτρυχεν ὅλη τὴν Εὐρώπη. Ἐν τούτοις, χάρις στοὺς λαμπροὺς ἠγέτες τοὺς καὶ στὴν ψυχικὴ καλλιέργειά τοὺς ἀπὸ τὸν Κλήρο, πυροδότησαν τὸ θάρρος τοὺς καὶ χαλύβδωσαν τὴν ἀποφασιστικότητά τοὺς. Ἦταν ἄλλωστε

κατὰ μέγα μέρος σκληραγωγημένοι, ἐμπειροπόλεμοι ἄνδρες. Ἡ ὕψωσι τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ὡς συμβόλου τῆς ἐκστρατείας ἀνάφλεξε τὸ θρησκευτικὸν τοῦς αἶσθημα καὶ διάγειρε τὶς συνειδήσεις. Οἱ πρῶτοι ὅμως οἰωνοὶ στὴν Μεσσίνα, πὸν συγκεντρώθηκαν τὸν Σεπτέμβριον ὅλοι οἱ στόλοι, ἦταν κακοί. Τρικυμία εἶχε καταποντίσει μερικὰς βενετσιάνικες γαλέρες. Ὁ δούκας τῆς Πεσκάρας πέθανε ἐκεῖ. Πέθανε στὴν Ρώμη ἡ θυγατέρα τοῦ Ναυάρχου τοῦ Πάπα Μαρκαντόνιο Κολόννα πὸν ἔβαψε γιὰ πένθος ὅλες τὶς γαλέρες του μαῦρες. Οἱ ἔριδες δὲν ἔπαυαν νὰ συγκλονίζουσιν τὴν ἐνότητα τῶν στόλων. Καὶ αὐτὸς ὁ συνετὸς Μαρκαντόνιο Κολόννα ἀναγκάστηκε νὰ κρεμάσῃ στασιαστές Ἰσπανούς. Ἡ πρώτη συμβουλή πὸν εἶχε δοθῆ στὸν Δὸν Ζουάν ἀπὸ τὸν Δούκα τοῦ Τολέδο ἦταν νὰ φροντίσῃ νὰ νικήσῃ πρῶτα τοὺς συνεργάτες του κ' ἔπειτα τοὺς ἐχθροὺς του. Ἡ ἀντίδρασι τοῦ Πάπα σ' ὅλες τὶς ἀντιξοότητες ἦταν συστηματικὴ, ἔντονη, ἀποτελεσματικὴ. Ἐστειλε στὴν Μεσσίνα τὸν Καρδινάλιον Ὀντεσκάκι. Ἐλάβαινε μέρος σ' ὅλα τὰ συμβούλια καὶ φρονημάτιζε, κινῶντας τὰ θρησκευτικὰ ἑλατήρια, ὅλους. Στὸν Δὸν Ζουάν, γιὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν ἀποφασιστικότητά του, εἶχε διαβιβάσει εἰδικὴ παραγγελία τοῦ Πάπα Πίου Ε', πὸν κατάληγε: «Ὁ πατέρας σας σᾶς ἔδωσε μόνον τὴν ζωὴν, ἐγὼ θὰ σᾶς δώσω δόξα καὶ μεγαλεῖον». Ἀλλὰ σὲ ὅλους τοὺς ἀξιωματούχους καὶ σὲ ὅλους τοὺς ὀπλίτες ὁ Καρδινάλιος μετᾶδωσε τὴν βεβαιότητα πὸν εἶχεν ὁ Πάπας γιὰ τὴν νίκη, ἀποφασισμένην ἀμετάκλητα ἀπὸ τὸν Θεόν. Τοῦτο ἐπιβεβαίωσαν προφητεῖες καὶ θαύματα, πὸν εἶχαν σημειωθῆ στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἰσπανία καὶ εἶχαν ἐξακριβωθῆ ἀπὸ τὸν Ποντίφηκα. Σμῆνῃ ἱερωμένων, Φραγκισκανῶν, Δομηρικανῶν, Ἰησουϊτῶν κ.ἄ., κατηχοῦσαν τοὺς πολεμιστὰς, τοὺς ἐξομολογοῦσαν καὶ τοὺς ὑπόσχονταν ἄφεσι ἁμαρτιῶν ἂν νικήσουν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Χριστοῦ. Ποτὲ ἄλλοτε δὲν ἐπιχειρήθηκε ἐπὶ τῆς γῆς τέτοιας ἐκτάσεως ἐπιστράτευσι καὶ κινητοποιήσι τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων. Τὸ λάβαρον τῆς *Sacra Lega*, πὸν ἔστειλεν ὁ Πάπας ἀπὸ τὴν Ρώμη, εἶχε στὴν μέση τὸν Ἐσταυρωμένον, δεξιὰ κὶ ἀριστερὰ τοὺς Ἀποστόλους Πέτρον καὶ Παῦλον. Τίποτε περισσότερον δὲν μπορούσε νὰ ἐφευρεθῆ καὶ νὰ χρησιμοποιηθῆ γιὰ νὰ πειθοῦν οἱ ψυχὰς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς τοὺς καλοῦσε στὸν ὑπέρτατον ἀγῶνα, στὴν ὑπέρτατη θυσία. Ποιὸς ἐδλαβῆς πιστός, ὅταν τὸ πιστέψῃ, μπορεῖ νὰ φοβηθῆ ὅτι θὰ ἠττηθῆ ὁ Θεὸς του;

Στὸ ἀντίπαλον μέρος ἡ θεοκρατία πάλιν τυροπολοῦσε τὶς ψυχὰς. Ὁ ἄλλος Θεὸς εἶχε στείλει τὸ ἱερόν του λάβαρον ἀπὸ τὴν Μέκκα. Ρητὰ τοῦ Κορανίου ἦταν χρυσοκεντημένα στὸ ἄσπρο μετὰξι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μωάμεθ ἦταν μικροκεντημένο ἐκεῖ 28.000 φορές. Ὁ Πατισάχ, ὅταν ἔστειλε καὶ τὸν ρώτησε («τί πρακτέον;») ὁ Ἀρχιναύαρχος του Μουεζινζαδὲ Ἀλῆς ἀπὸ τὴν Πάργα, πὸν ναυλοχοῦσε προσωρινά, τὸν διάταξε: «Κυριεύσαμε τὴν Ἀμμόχωστο! Νὰ σπεύσῃς νὰ βρῆς τοὺς Χριστιανοὺς καὶ νὰ τοὺς κτυπήσῃς. Ἡ νίκη εἶναι ἀναφαίρετα δική μας!»

Σουλτάνος ήταν τότε ο Σελήμ Β', ο επιλεγόμενος Μέθυσος, γιός του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Δὲν εἶχε τὴν ἀξία τοῦ πατέρα του. Συνέχισε ὅμως νικηφόρες ἐκστρατεῖες μὲ πολύτιμο βοηθὸ τὸν ἰκανώτατο Μεγάλο Βεζύρη του Σόκολι Πασσᾶ.

Παρὰ τὴν γνώμη τοῦ τελευταίου, ἐκστράτεψε καὶ κατάρκτησε τὴν Κόπρο, πειθόμενος στὴν παρακίνησι τοῦ μυστικοσυμβούλου του Πορτογάλλου-Ἰσραηλίτη Ἰωσήφ Νάση, πὸν τὸν βεβαίωσε ὅτι τ' ὄραϊο ἐκεῖνο νησὶ παράγει τὸ καλύτερο κρασί τοῦ κόσμου. Πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι ἐπίσημη σύζυγος τοῦ Σελήμ, Βαληδὲ Σουλτάνου του, μητέρα τοῦ διαδόχου του Μουράτ Γ' ἦταν ἡ ὄραϊα Χριστιανὴ Καλὴ Καρτάνου ἀπὸ εὐγενῆ κερκυραϊκῆ οἰκογένεια, πὸν τὴν εἶχαν αἰχμαλωτίσει ὀλόκληρη οἱ Τοῦρκοι σὲ μιὰ ἐπιδρομὴ τους στὸ Ἴόνιο...

Ἄλλὰ μὴ νομίζετε ὅτι ἡ ἀπόφασί τῆς πολεμικῆς ἀναμετρήσεως εἶχε ληφθῆ χωρὶς δισταγμοὺς καὶ χωρὶς ἀντιρρήσεις. Στὸ μεγάλο πολεμικὸ Συμβούλιο, πὸν ἔκαμε μὲ 60 κορυφαίους ἀξιωματούχους ὁ Δὸν Ζουάν στὴν Μεσσίνα, εἶναι βέβαιο ὅτι καὶ ὁ Κολόνα τοῦ Πάπα καὶ ὁ Βενιέρο τῆς Βενετίας εἶχαν κηρυχθῆ ὑπὲρ τῆς δράσεως, ἀλλὰ ὁ Ζάν Ἀντρέα Ντόρια καὶ ἄλλοι εἶχαν τὶς ἐπιφυλάξεις τους. Γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμα ἀναμετρήθηκαν ἡ σύνεσι μὲ τὴν «τρέλλα», ὁ ψυχρὸς ὑπολογισμὸς μὲ τὴν θερμὴν ὀρμὴ. Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ ἐκεῖνο πὸν ἔγινε, ἐπικράτησαν, φυσικά, ἡ «τρέλλα», ἡ ὀρμὴ, ὁ νεανικὸς ἐνθουσιασμὸς. Θέλουμε δὲ θέλουμε, αὐτὲς εἶναι οἱ κύριες προωθητικὲς δυνάμεις στὴν δημιουργικὴ ἐξέλιξι τῆς ζωῆς. Μὴ λησμονοῦμε ὅτι ὁ Στόλαρχος ἦταν τότε 24 μόλις χρόνων! Εἶχε τὴν ἡλικία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὴν Ἰσσοῦ, τοῦ Ἀνίβα στὴν Ἰσπανία, τοῦ Κοντὲ στὸ Νόρτβιλιγκεν, τοῦ Βοναπάρτε στὴν Τουλώνα. Καὶ ἦταν ὄραϊος, ἔξυπνος, συνετὸς στὸν ἐνθουσιασμό του, φιλόδοξος ἀλλὰ διόλου ἐγωπαθὴς, ἄκουγε μὲ προσοχὴ τὶς συμβουλὲς τῶν συνεργατῶν του, ἀλλὰ ἡ χαρὰ τοῦ πολέμου δέσποζε στὴν ἰδιοσυγκρασία του. Καὶ ὅταν, σὺν ἤρθε ἡ σειρὰ του, ρώτησε τὸ θρυλικὸ Γασκῶνο ἰππότη Ρομεγκά, τὸν μεγαλύτερο θαλασσομάχο τῆς ἐποχῆς, περὶ τοῦ πρακτέου, κ' ἐκεῖνος τοῦ ἀπάντησε :

—«Θέλετε τὴ γνώμη μου, Κύριε; Ὁ Πατέρας σας Ἀυτοκράτωρ ἂν ἔβλεπε γύρω του τόσο μεγάλη ναυτικὴ δύναμι θὰ ἐξεβίαζε τὰ Λαοδανέλια!»

—«Δηλαδή πρέπει νὰ πολεμήσουμε;»

—«Μάλιστα, Κύριε!»

Ὁ Δὸν Ζουάν ἀποφάσισε :

—«Λοιπὸν θὰ πολεμήσουμε!»

Ὁ Τοῦρκος Καπουτάν-Πασσᾶς, μόλις ἔλαβε τὴν πληροφορία ὅτι ὁ ἠνωμένος Χριστιανικὸς Στόλος συγκεντρώνεται στὴν Σικελία, κατέβηκε ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἠπείρου, πὸν τὰ εἶχε δηώσει, καὶ κατοχυρώθηκε στὸν ἀπρόσβλητο ὄρμος τῆς Ναυπάκτου γιὰ νὰ ἐπισκευάσῃ τὰ πλοῖα του, ἀναπαύσῃ καὶ ἀνανεώσῃ τὰ

πληρώματά του, συμπληρώση τὰ ἐφόδια του. Ἀπὸ τὴν στιγμή πὸν ὁ Ἄλῃ Πασσᾶς ἀγκυροβόλησε στὴν Ναύπακτο, ἢ ἐγκυμονοῦμενη ναυμαχία πῆρε ἐκ προοιμίου τὸ ὄνομά της, ἄσχετα πρὸς τὸν ἀκριβῆ τόπο πὸν θὰ διεξαγόταν τελικά.

Περισσότερες ἀντιρρήσεις συνάντησεν ὁ Τοῦρκος Στόλαρχος ὅταν συμβουλευέ-
τηκε τοὺς ναυάρχους του περὶ τοῦ πρακτέου. Οἱ συνετώτεροι, ὅπως ὁ Σιρόκο-Πασσᾶς,
βηλέρβεης τῆς Ἄλεξάντρειας, καὶ ὁ Περετέφ-Πασσᾶς, σερασκέρης, ἀρχηγὸς τῶν
πεζῶν δυνάμεων, ὁ Μεχμέτ-Πασσᾶς τῆς Χαλκίδος, ὁ Καρὰ-Μπασιὶ Πασσᾶς τῆς
Καραμανίας, καὶ ἄλλοι, τὸν συμβούλευσαν νὰ μὴ βγῆ ἀπὸ τὰ στενὰ τοῦ Ρίου. Ἀντιρ-
ρίου γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Χριστιανικὸ στόλο στὸ πέλαγος. Ἀλλά, προφυλαγμένους
ἐκεῖ, νὰ ἀναμείνῃ τὶς ἐπικείμενες κακοκαιρίες τοῦ φθινοπώρου πὸν θὰ διασκόρπιζαν
τὸν ἐχθρικὸ στόλο, ὅπως εἶχε συμβῆ τὸν περασμένο χρόνον στὴν Κρήτη. Ὑπῆρχαν
ὁμως καὶ στὸν Τουρκικὸ στόλο οἱ τολμηροί, οἱ ριφοκίνδυνοι, οἱ (αἰρελλοί). Αὐτοὶ
ἦταν ὁ βηλέρβεης τοῦ Ἀλγερίου, Ναπολιτάνος ἐξωμότης Οὐλὸντς Ἀλῆς, διάσημος
ἀρχικουρσάρος τῆς Μεσογείου. Ἦταν ὁ κουρσάρος Καρὰ-Κοτζά, τολμηρὸς θαλασσο-
μάχος πὸν στὸ τέλος πιάστηκε αἰχμάλωτος.

Ἔτσι ἐξιστοροῦν τὰ πράγματα οἱ σύγχρονοι Βενετσιάνοι ἱστορικοὶ Παρούτα,
Ντιέντο καὶ Σερένο, ἀπὸ ἀφηγήσεις τῶν Τούρκων αἰχμαλώτων. Ὁ Τοῦρκος ἱστο-
ρικὸς ὁμως Χατζῆ Καλιφάχ (Hadzi - Kalifah, «Histoire des Guerres Maritimes
des Ottomans», Κωνσταντινούπολις 1728) βεβαιώνει ἀντιθέτως ὅτι ὁ Οὐλὸντς Ἀλῆς
εἶχε κηρυχθῆ μὲ πολλὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὰ στενὰ καὶ τῆς ἐπιθέ-
σεως κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ὅταν δὲ ἡ γνώμη του δὲν ἐπικράτησε, συμβούλευσε,
ἐξερχόμενοι, νὰ πλεύσουν στὰ ἀνοικτὰ καὶ νὰ δώσουν τὴ μάχην μεσοπέλαγα. Οὔτε
σ' αὐτὸ τὸν ἄκουσε ὁ Ἄλῃ Πασσᾶς προτιμήσας νὰ πολεμήσῃ πλησίον στὴν
στεριά. Δὲν τὸν θεωροῦσαν πεπειραμένον θαλασσομάχο. Ἦταν νέος, ψηλός, εὐθυ-
τενής, ρωμαλέος, ἀνδρεῖος, πολεμοχαρής, φιλόδοξος. Δὲν χρειαζόταν κὰν ἡ ρητὴ
ἐπιταγῆ τοῦ Σουλτάνου, ἔφτανε ἡ ἀτομικὴ ἐσωτερικὴ του παρόρμησι γιὰ νὰ κλείσῃ
τὰ μάτια καὶ νὰ ριχτῆ στὸν κίνδυνον. Ἦταν ἄλλωστε τόσο βέβαιος γιὰ τὴν νίκη, γιὰ
τὶς διαρκεῖς ἀναφαίρετες νίκες, γιὰ τὸ ἀναλλοίωτον εὐνοϊκὸν Κισμέτ, ὥστε εἶχε
μαζὶ του καὶ τὰ δύο παιδιὰ του δεκαπέντε καὶ δεκατριῶν χρόνων. Ἄλλοι λὲν πὼς
αὐτὰ αἰχμαλωτίσθηκαν, ἄλλοι πὼς σκοτώθηκαν μαζὶ μὲ τὸν πατέρα τους.

Ὅπως καὶ νὰ ἴναι, ἡ Ναύπακτος ἔχει τὴν δόξα ὅτι τὸ προαιώνιον στοιχειωμένο
καστρο τῆς, τὸ ἀπόρθητον μὲ πόλεμον, τὸ παραδομένο μόνον εἰρηρικὰ μὲ συνθήκας,
αὐτὸ ἐνέπνευσε στὸν Ἡγέτη, πὸν ἐνσάρκωνε τὴν Τουρκικὴν ὑπεροφίαν, τὴν ἀπόφασιν
τῆς... ἤττης!

Ἦττης πὸν ἔκλεινε τὴν σελίδα τῶν Τουρκικῶν θριάμβων καὶ ἀνοίγει μιὰν ἄλλην
πολὴν διαφορετικὴν. Ἐπιταφιακὰ γράφει ὁ Ἄγγλος ποιητὴς Chesterton σ' ἓνα ποίημά

του: «Τὸ Κάστρο τοῦ Ἐπάχτου ρίχνει βαριά στὰ ἐτοιμοθάνατα πλοῖα τὴν σκιά του».

Ἐπογραμμένος τὴν 20 Μαΐου 1571 στὴν Μεσσίνα ἱερὸς συνασπισμός, ἡ «*Sacra Lega*» ἐπῆρεν ὀριστική καὶ ἀποφασιστική πολεμική μορφή ὅταν στὶς 16/9/1571 ὁ Δὸν Ζουὰν ἔδωσε τὸ σύνθημα τῆς ἐπάρσεως καὶ χάραξε γραμμὴ πλεύσεως πρὸς τὸ Ἴόνιον Πέλαγος. Ἐγγραφε τὴν ἴδια μέρα στὸν ἐξ ἀπορρήτων σεβαστὸ φίλο του *Don Garcia Alvarez de Toledo*, πρῶν Ἀντιβασιλέα τῆς Σικελίας: «Φεύγω αὐτὴ τὴν νύχτα γιὰ τὴν Κέρκυρα. Θὰ τραβήξω κατ' εὐθείαν γιὰ ἐκεῖ ὅπου μάθω ὅτι βρῖσκονται οἱ Μουσουλμάνοι». Ἡ Δύσι ἐξορμοῦσεν ἐναντίον τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Σταυρὸς ὑψωνόταν κατὰ τῆς Ἡμισελήνου! Κέρκυρα-Ἡγουμενίτσα-Πάργα-Κεφαλλονιά ἦταν οἱ σταθμοὶ του. Πλέοντας τὴν 3 Ὀκτωβρίου στὸ ὕψος τῶν Παξῶν πληροφορήθηκε ἀπὸ τὸν ἀποσταλμένο του γιὰ κατόπτευσι Τζιλ ντ' Ἀντράντα ὅτι ὁ Τουρκικὸς στόλος ναυλοχοῦσε στὴν Ναύπακτο. Ἡ πληροφορία αὐτή, πὸν ἀσφαλῶς θὰ μεταδόθηκε ἀμέσως καὶ στὴν Δύσι, προσεπικύρωσε τὴν ἀπόφασί τῆς Ἱστορίας νὰ δώσῃ στὴν μέλλουσα Ναυμαχία τὸ ὄνομα τῆς Ναυπάκτου. Στὶς 3/9, ὅταν ναυλοχοῦσε στὴν Σάμη τῆς Κεφαλλονιάς, τοῦ ἔφερε μιὰ φρεγάτα τὴν κακὴν εἶδησι ὅτι ἡ Ἀμμόχωστος ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Τὴν ἀπόκρυψε ἐπιμελῶς ἀπὸ τὰ τσοῦρμα του. Τὸ καθῆκον τῆς ἐκδικήσεως τόνωσε τὸ πολεμικὸ του μένος.

Στὸ ἀναμεταξὺ κι ἄλλες ἀρκετὲς διαφωνίες εἶχαν ἐγερθῆ. Ὅταν οἱ Χριστιανοὶ ἦταν στὴν Κέρκυρα καὶ οἱ Τούρκοι στὴν Πρέβεζα ὁ τραχὺς καὶ ὀρμητικὸς, παρὰ τὰ 70 χρόνια του, Βενιέρος πρότεινε καὶ ἐπέμεινε νὰ τοὺς αἰφνιδιάσουν ἀγκυροβολημένους ἐκεῖ καὶ νὰ τοὺς ἐξολοθρέψουν. («Ὁ Θεὸς τοὺς παραδίνει στὰ χέρια μας!») ἔλεγε. Ὁ Δὸν Ζουὰν δὲν τὸν ἄκουσε. Ὁ Κολόννα ἀπότρεψε τὴν παρόξυνσι τῆς διαφωνίας. Ἄν οἱ Τούρκοι, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, πὸν εἶχαν ἐκεῖ ὅλες τὶς δυνάμεις τους, ἀποφάσιζαν νὰ κτυπήσουν τοὺς Χριστιανούς ὅταν ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, χωρὶς νὰ ἔχουν συσσωματώσει ἀκόμα τότε ἐκεῖ ὅλη τὴ δύναμί τους, πιθανώτερο εἶναι ὅτι θὰ καταναυμαχοῦσαν τὸν Χριστιανικὸ στόλο. Ἀλλὰ ἡ Ἱστορία τὰ εἶχε προδιαγράψει διαφορετικά...

Ἐκπαλα εἶναι καθιερωμένο καὶ πάντοτε, ἀλλὰ προπαντὸς στὶς παραμονὲς συγκρούσεων, οἱ ἀντίπαλοι προσπαθοῦν νὰ ἔχουν ὅσον ἔνεστι ἀκριβότερες πληροφορίες γιὰ τὶς πραγματικὲς δυνάμεις τοῦ ἀντιπάλου. Αὐτὸ ἐπιχείρησαν καὶ ὁ Δὸν Ζουὰν καὶ ὁ Μουεζινζαδὲ Ἀλῆς. Ἀπὸ τὶς περιέργες συμπτώσεις πὸν φαίνονται ἀσήμαντες ἀλλὰ πολλὲς φορὲς ἐπηρεάζουν τὴν ἔκβασι τοῦ ἀγῶνος, εἶναι ὅτι ἀμφότεροι εἶχαν ἐπανειλημμένως ἐσφαλμένες πληροφορίες. Ὁ Μουεζινζαδὲ Ἀλῆς εἶχε ἀποστείλει στὴν Μεσσίνα τὸν τολμηρὸν Καρὰ-Κοτζά. Κατάφερε νὰ εἰσδύσῃ ἐκεῖ μιὰ νύχτα μὲ τὴν ἐλαφριά μαῦρη φρεγάτα του στὸν συμμαχικὸν στόλο. Προσποιήθηκε ὅτι ψάχνει νὰ βρῆ θέσι νὰ ἀγκυροβολήσῃ. Τὸν ὑποπτεύθηκαν. Ἀλλὰ κατόρθωσε νὰ ξεφύγῃ.

Μέτρησε τὰ Χριστιανικά καράβια. Τὰ βροῖκε 160. Ποῦ νὰ ξέριη ὅτι δὲν εἶχαν φτάσει ἀκόμα πολλές μοῖρες, ὅπως τοῦ Ντόρια καὶ τοῦ Σάντα-Κρούζ. Κ' ἔτσι ἔφεραν ἐσφαλμένες πληροφορίες στὸν Ναύαρχό του. Τὸ ἴδιο συνέβηκε κι ὅταν προσπάθησε νὰ εἰσβάλλη στὸ λιμάνι τῆς Σάμης. Τὸ ἴδιο καὶ ἄλλος κατάσκοπος, ὁ Καρὰ-Τζαλιῆ, ποὺ πῆγε μὲ μιὰ βάρκα στὴν Κέρκυρα. Ποτὲ δὲν βροῖκαν συγκεντρωμένα ὅλα τὰ πλοῖα τοῦ Δὸν Ζουάν καὶ ἔδωσαν πάντα στὸν Ἀλιῆ μικρότερο ἀριθμὸ, ὡς ἑκατὸν ἐξήντα γαλέρες

Ἄλλὰ κι ὁ Τζιλ ντ' Αντράντα καὶ ὁ Πιζάνο, ποὺ εἶχεν ἐκπέμψει γιὰ πληροφορίες ὁ Δὸν Ζουάν, δὲν ἔφεραν ἀκριβεῖς πληροφορίες. Ὁ Ἀλιῆς εἶχεν ἐξαποστείλει 60 γαλέρες στὴ Μεθώνη - Κορώνη γιὰ ν' ἀφήσουν ἐκεῖ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ προσλάβουν νέους σπαχῆδες. Αὐτὸ δὲν τὸ εἶχαν πληροφορηθῆ; Λέγεται ὅτι ὁ Πιζάνο ὑπολόγισε καλὰ τὴν δύναμι τοῦ ἀντιπάλου ἀλλὰ εἶπε ψέμματα γιὰ νὰ μὴν κλονίσῃ τὸ ἠθικὸ τοῦ Δὸν Ζουάν.

Ἀνακριβεῖς πληροφορίες εἶχε λάβει ὁ Ἀλιῆς καὶ ἀπὸ Ἴσπανοὺς στρατιῶτες ποὺ πιάστηκαν αἰχμάλωτοι στὴν Ἡγουμενίτσα, ὅπου εἶχαν ἀποβιβασθῆ γιὰ ὕδρευσι, καὶ τοῦ στάλθηκαν ἀμέσως στὴν Ναύπακτο. Οὔτε κ' ἐκεῖ ἦταν συγκεντρωμένος ὁλόκληρος ὁ Χριστιανικὸς στόλος. Τὸ δὲ σπουδαιότερο εἶναι ὅτι δὲν εἶχαν ἀκόμα ἐμφανισθῆ οἱ τρομερὲς γιὰ τοὺς Τούρκους βενετσιάνικες τρίκροτες νάβες καὶ εἰλικρινὰ οἱ αἰχμάλωτοι τὸν βεβαίωσαν ὅτι οὔτε τίς εἶχαν ποτὲ ἰδεῖ. Οἱ ἐξ νάβες εἶχαν φτάσει στὴν Πάργα τὴν ἴδια ἐκεῖνη νύχτα! Τὸν βεβαίωσαν ὅμως καὶ γιὰ κάτι ἄλλο πολὺ σοβαρότερο ποὺ ἦταν ἀκριβές: Ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἀρχηγοὶ βρισκόνταν μεταξύ τους σὲ ἐμφύλια ρήξι. Πραγματικὰ ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα σὲ μιὰ βενετσιάνικη γαλέρα στασίασαν Ἴσπανοὶ στρατιῶτες καὶ τραυμάτισαν τοὺς Βενετσιάνους. Ὁ τραχὺς καὶ σκληρὸς Βενιέρους πάταξε τὴν στάσι καὶ κρέμασε ἀμέσως χωρὶς δίκη ἓνα Ἴσπανὸ ἀξιωματικὸ (ὑψηλῆς μάλιστα καταγωγῆς) καὶ δύο ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες. Ὁ Δὸν Ζουάν ὅταν τὸ ἔμαθε ἐξαγριώθηκε καὶ κινήθηκε κατὰ τοῦ Βενιέρου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀφαίρεσε τὴν ἀρχηγία. Ἀπειλήθηκε σύγκρουσι μὲ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα. Εὐτυχῶς ἡ σύνεσι τοῦ Μαρκαντώνιο Κολόννα, ποὺ ἦταν ὁ Μέντωρ τῆς ἐκστρατείας, ἀποσόβησε τὸ ὀλέθριο κακό. «Δὲν θὰ τὸν ξανακαλέσω ὅμως ποτὲ σὲ συμβούλιο!» εἶχε πεῖ ὁ κατευνασμένος Δὸν Ζουάν. Ἀλλὰ συμβούλιο ἄλλο δὲν ἔγινε. Τὸ πρόλαβεν ἡ μάχη!

Ἀσφαλῶς ὁ Ἀλιῆς, πληροφορούμενος ὅλα αὐτά, θὰ ἐπίχαιρε ἢ καὶ θὰ λυπόταν ἴσως ποὺ θὰ τοῦ ἦταν τόσο εὐκόλο νὰ κατανικήσῃ τέτοιους ἀλληλοτρογόμενους ἀντιπάλους!

Ἡ Μικρὴ Ἱστορία, ποὺ βρῖσκει χῶρο στὰ περιθώρια τῆς Μεγάλης γιὰ νὰ μνημονεύσῃ ὅλες ὅσες λεπτομέρειες παραλείπει ἐξ ἀνάγκης ἐκεῖνη, δὲν εἶναι λιγώτερο

διδασκαλική. Ειδικά στην Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ὑπάρχουν πολλά ἀνεκδοτολογικά, προσωπογραφικά, ἠθογραφικά στοιχεῖα, πὸν φωτίζουν χαρακτηριστικὰ πολλὰς γωνιὰς τοῦ μεγάλου τῆς πολεμικοῦ πίνακος καὶ προσφέρουν στὴν Μεγάλῃ Ἱστορίᾳ πολὺτιμες διευκρινίσεις. Ἀλλὰ τί νὰ πρωτοδιαλέξῃ κανεὶς ἀπὸ ἐκεῖ; Θὰ χρειαζόταν ἓνα δλόκληρο βιβλίον γιὰ ν' ἀποθησαυριστοῦν καὶ ἀξιολογηθοῦν. Προχωροῦμε.

Οἱ ἀντίπαλοι στόλοι ὁσμίζονται, ἀρκετὰ κοντὰ πλέον, ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Ποῦ θὰ γίνῃ ὁμως ἡ μοιραία συνάντησι, ἡ πεπρωμένη ἀντιμετώπισι; Δὲν ἦταν ἀναγκαστικὸ ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ γίνῃ στίς Ἐχινάδες νήσους, πὸν μολονότι βασιλείου τῶν Ὀμηρικῶν Ταφίων καὶ μολονότι διαβόητο κέντρο καὶ ὀρηκτήριον πανσπερμίας κούρσων, εἶχαν ἀπολησμονηθῆ ἀπὸ τὴν Ἱστορία.

Ὁ Καπουτὰν Πασσᾶς προσπέρασε τὰ κάστρα Ρίου-Ἀντιρρίου καὶ βγήκε στὸν κόλπο τῶν Πατρῶν στίς 6 Ὀκτωβρίου, ἀκολούθησε πλεύσι πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ διανυκτέρευσε στὴν παραλία τῆς ἀρχαίας Καλυδῶνας, προσδοκῶντας νὰ ξημερώσῃ ἡμέρα νίκης. .

Ὁ Δὸν Ζουὰν ἀπόπλευσε τὸ βράδυ τῆς ἴδιας ἡμέρας ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά. Ἡ νύχτα ἐπῆλθε σκοτεινὴ. Ἀπνοια στὸν οὐρανό. Γαλήνῃ ἀκύμαντῃ στὴν θάλασσα. Ἐσβῆσε τὰ φῶτα. Ἀπαγόρευσε κάθε θόρυβο. Συνάντησι τὴν νύκτα ἐκεῖ ἔξω δὲν ἦταν καθόλου ἐπιθυμητή. Γιὰ νὰ μὴν κουράζονται χωρὶς λόγο οἱ ἤδη κατάκοποι κωπηλάτες του σταμάτησε καὶ τὰ κουπιὰ. Ἐμπιστεύτηκε στὰ θαλάσσια ρεύματα. Καὶ στὰ πνεύματα τῆς Εἰμαρμένης! Ἐκεῖνα τὸν ὀδήγησαν πρὸς τὴν Ὁξυά, πρὸς τίς Ἐχινάδες... Διανυκτέρευσαν ἐκεῖ. (Νήσους ναυβάταις ἀπροσφόρους) τίς ὀνομάζει ὁ Εὐριπίδης σ' ἓνα στίχο τῆς («Ἰφιγένειας ἐν Αἰδίῳ»). Οἱ ἔμπειροι ὁμως Ἕλληνες ναυτικοί, πὸν ἔβριθαν στὰ Χριστιανικὰ πλοῖα του, ἦταν καλοὶ πλοηγοὶ καὶ γιὰ τὰς («ἀπροσφόρους ναυβάταις») νήσους....

Ἐημέρωνε Κυριακὴ... Μέρα Κυρίου... Γιορτὴ τῆς Santa Maria del Rosario καὶ τῆς Ἁγίας Ἰουστίνης.

Ὁ τολμηρὸς Καρὰ-Κοτζὰ μὲ τὴν φρεγάτα του κατασκόπευσε τὸν κόλπο νὰ ἐξιχνιάσῃ παρουσία ἐχθροῦ. Ὁρα πρωινὴ 7 τῆς 7 Ὀκτωβρίου εἶδε τὰ πρῶτα πανιά νὰ ξεμπουκάρουν ἀπὸ τίς Ἐχινάδες. Ἐχθρὸς ἐν ὄψει! Ἔδωσε τὸ σύνθημα. Προσπάθησε νὰ ὑπολογίσῃ τὴ δύναμι. Γελάστηκε. Τὰ βραχονήσια ἔκρουβαν ἀκόμα ὅλη τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα τοῦ Βενιέρου, πού, προκειμένου ν' ἀναπτυχθῆ ἐκεῖ κοντὰ, ἐπλεε στὴν οὐρὰ τοῦ στόλου. Μετάδωσε τὸν ὑπολογισμό του στὸν Καπουτὰν-Πασσᾶ : («Ὡς 150 πλεούμενα εἶναι!») — Δὲ μ' ἐνδιαφέρει πιά ὅσοι καὶ νὰ ᾽ναι! ἀπάντησε ὁ Ἀλῆς. Πάω νὰ τοὺς κτυπήσω!»

Τὴν ἴδια ὥρα ὁ Δὸν Ζουὰν, ὅταν τοῦ εἶπαν νὰ καλέσῃ πολεμικὸ Συμβούλιο, ἀπάντησε :

— Τὰ λόγια τελείωσαν! Πόλεμο τώρα!

Ἐὸ ἄνεμος ξημέρωσεν εὐνοϊκὸς γιὰ τοὺς Τούρκους. Καὶ ξεκούραστα ὅπως ἦταν τὰ πληρώματα δὲν ἄργησαν νὰ πάρουν τὸν προσχεδιασμένο σχηματισμὸ τους μάχης. Σχηματισμὸ κλασσικὸ γιὰ τὴν τακτικὴ τῆς ἐποχῆς. Παράταξι σὲ ἡμικύκλιο μὲ τὸν Ἀρχιναύαρχο στὴν μέση, πίσω τὴν ἐφεδρεία, ἐπισχυμένους ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ πτέρυγες.

Ἐὸ Χριστιανικὸς στόλος, ἔχοντας καὶ τὸν ἄνεμο ἀντίθετο, βράδυνε νὰ συμπληρώσῃ τὸν σχηματισμὸ του, πὸν εἶχε μελετηθῆ καὶ ἀποφασιστῆ ὅταν ἦταν ἀκόμα στὴν Κέρκυρα. Γιὰ νὰ βραδύνῃ λίγο τὸν χρόνον καὶ κρατήσῃ τὴ δέουσα ἀπόστασι, διάταξε ὁ Δὸν Ζουὰν νὰ λάμνουν τὰ κουπιὰ ὀπισθεν. Ἐὸ παράταξι του πανομοιότυπη. Αὐτὸς στὸ κέντρο μὲ τὴν ἐφεδρεία πίσω του, οἱ Βενετσιάνοι στὴν ἀριστερὰ πτέρυγα, ἡ μοῖρα τοῦ Ντόρια στὴ δεξιὰ. Ἐὸ μπροστὰ-μπροστὰ, ἀπὸ δυὸ σὲ κάθε τμήμα, οἱ ἔξ τρίκορες γαλεάσσες τῆς Βενετιᾶς, τὰ πλωτὰ φρούρια, τὰ μεγάλα θωρηκτὰ μάχης τῆς ἐποχῆς. Ἐὸ Ἀναπετάχτηκαν στὶς ναυαρχίδες τὰ ἱερὰ λάβαρα. Μοιράστηκαν ἄφθονα τροφίμα καὶ κρασί στὰ πληρώματα. Ἐὸ Ἀντήχησεν ἕνας κανονιοβολισμὸς. Πρὸκλήσῃ σὲ μάχη. Ἐὸ Ἀπάντησεν ἄλλος. Ἐὸ Ἀποδοχὴ τῆς προκλήσεως.

Τὴν ὥρα ἐκεῖνη, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἐὸ Ἱστορία τοῦ κόσμου, βρέθησαν πεντακόσια καράβια καὶ 88 χιλιάδες ἄνθρωποι ἐπάνω σ' αὐτὰ, ἔτοιμοι, πρόθυμοι, ἀσυκράτητοι νὰ πολεμήσουν μέχρις ἐσχάτων καὶ νὰ θυσιαστοῦν γιὰ τὰ ἰδανικά τους! Ἐὸ Ἰδανικά πὸν τὰ φλόγιζε θρησκευτικὴ πίστι, θεοφοβούμενος φανατισμὸς.

Ἐὸ Ὅλο τὸ ἄνθος τῆς Ἐὸ Ἱταλικῆς καὶ Ἐὸ Ἰσπανικῆς ἀριστοκρατίας στόλιζε τὰ Χριστιανικὰ πλοῖα, στὰ ὅποια λαμποκοποῦσαν οἱ χαλύβδινοι θώρακες, τὰ χαλύβδινα κράνη καὶ ὅπλα. Ἐὸ Ὅλος ὁ ἀθέρας τοῦ Ἐὸ Ἰσλαμισμού, σερασκέρηδες, πασσάδες, μπέηδες ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα σόια τῆς Ἐὸ Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἐὸ Ἀφρικῆς, κοσμοῦσε τὰ Τουρκικὰ πλοῖα, πὸν ἦταν φρεσκοβαμμένα μὲ φανταχτερὰ κόκκινα καὶ πράσινα ραβδωτὰ χρώματα, ἀντηχοῦσαν δὲ ὅλα ἀπὸ θορυβώδη ἐμβατήρια... Μέσα καὶ στοὺς δυὸ στόλους χιλιάδες Ἐὸ Ἕλληνες θὰ πολεμοῦσαν — τί φοικτό! — καὶ ἐναντίον ἀδελφῶν, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἐλευθερίας στὶς πολεμένες καρδιές..

Ἐὸ Ἀἰόλος, πὸν εὐνοοῦσε μὲ τὸν ἄνεμό του ἀπὸ τὴν αὐγὴ τοὺς Τούρκους, ἄλλαξε διάθεσι. Στὶς 11 ἢ ὥρα ὁ ἄνεμος κόπασε τελείως. Ἐὸ Ποσειδῶνας ἔσπευσε νὰ γαληνέψῃ τὸν κόλπο. Καθρέφτης ἢ θάλασσα. Καθρέφτης πὸν ἔφτανε φτερωτὸς ὁ Ἐὸ Ἀρης νὰ χαράξῃ μὲ τὸ σπαθὶ του ἐπάνω του, ἀκόμα γιὰ μιὰ φορὰ, τὰ πεπρωμένα τῆς Ἐὸ Ἀνθρωπότητος....

Ἐὸ Δὸν Ζουὰν ἐμπῆκε σ' ἕνα ἐλαφρὸ σκάφος καὶ κρατῶντας ὑψωμένον τὸν Τίμο Σταυρὸ πέρασε ἀπὸ τὶς πρὸνμες ὄλων τῶν πλοίων, ἐμψυχώνοντας τοὺς πολεμιστὲς του μὲ τὸ σύνθημα «Νίκη ἢ θάνατος!».. Ἐπειτα γύρισε στὴν Ναυαρχίδα καὶ ἐπάνω

στην γέφυρά της χόρευε με δυό επιτελείς του τὸ χορὸ τῆς ἐποχῆς («Gaillarde»!

Δὲν θυμίζει ἢ σκηνὴ κατὰ ἀπὸ τὸν ὁμορφοστολισμὸ τῶν Σπαρτιατῶν τοῦ Λεωνίδα πρὶν ἀπ' τῆ μάχης τῶν Θερμοπυλῶν ;

Ἐπεθυμίζω ὅτι ὁ Δὸν Ζουάν, γεννημένος τὸ 1547, ἦταν τότε 24 μόλις χρόνων παλληκάρι, μὲ ἔνδοξο πολεμικὸ παρελθόν, πὸν τοῦ εἶχεν ἐνσταλάξει στὰ νεανικὰ στήθη τὴν ἀρετὴν ἐκείνη τῶν ἀγωνιστῶν πὸν οἱ πρόγονοί μας ὀνόμαζαν μὲ τὴν ποιητικὴ λέξι («χάρμη») τὴν πολεμικὴ χαρὰ, τὸ χαρούμενο πολεμικὸ μένος.

Ἡ μεγαλειώδης σύρραξι ἄρχισεν. Οἱ γαλεάσσης, προχωρημένες στὸ ἀνάμεσο τῶν στόλων, ἄνοιξαν σφοδρὸς ὁμοβροντίες, πὸν ἔβλαψαν τὰ Τουρκικὰ πλοῖα καὶ κλόμισαν τὴν ἐνότητα τῆς παρατάξεώς τους. Δὲν ἦταν ὅμως ὅσον ἀναμένονταν καταπληκτικὰ τὰ ἀποτελέσματά τους. Ὁ Ἄλῆς κατόρθωσε νὰ τὶς προσπεράσῃ καὶ νὰ βρεθῆ ἀντιμέτωπος τοῦ Δὸν Ζουάν. Ἄρχισε πρῶτος σφοδρὸ κανονιοβολισμὸ. Τὰ καρὰβια τῶν Χριστιανῶν ἦταν χαμηλότερα ἀπὸ τὰ Τουρκικὰ. Καὶ πολλὲς βολὲς τῶν κανονιῶν τους περνοῦσαν ἀπὸ πάνω τους. Εἶχαν συμβουλευθεῖ τὸν Δὸν Ζουάν νὰ μὴν κανονιοβολήσῃ πρῶτος, ἀλλὰ ν' ἀφήσῃ νὰ πλησιάσῃ ὁ ἐχθρὸς. Ἔτσι οἱ δικές του ὁμοβροντίες βρῆκαν εὐκολώτερα στόχους. Μὲ τὶς πρῶτες κανονιὲς καταρρίφθηκε τὸ μεγάλο πρυμναῖο φανάρι τῆς γαλέρας τοῦ Ἄλῆ Πασσᾶ. Κακὸς οἰωνός. Τὰ χρυσοστόλιστα φανταχτερὰ ἐκεῖνα φανάρια ἦταν σύμβολα τοῦ μεγαλείου τῶν Ἀρχηγῶν. Διακρίνονταν μὲ τὸν τίτλο «fanale» οἱ γαλέρες τους. Τὶς πρῶτες κανονιὲς δὲν ἄργησε νὰ ἐπακολουθήσῃ τὸ τρομερὸ τριξίμο τῆς συγκρούσεως τῶν ξύλινων πλοίων. Ἐδῶ ἄρχισεν ἡ ἀνηλεὴς, ἡ ἀνοικτίρμονη, ἡ ἀνυποχώρητη μάχη σῶμα πρὸς σῶμα, στήθος μὲ στήθος, βραχίονα πρὸς βραχίονα. Ἡ μάχη πὸν δὲν ἦταν πλέον στόλου πρὸς στόλον ἀλλὰ γαλέρας πρὸς γαλέραν. Ἡ μάχη πὸν κατέβαζε στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, στὸν ἴδιο τρόπο, στὸν ἴδιο κίνδυνον τὸν ἕπατον Ἀρχηγὸ μὲ τὸν ἔσχατον ὀπλίτη. Ὅλες οἱ ζωὲς ἄξιζαν πιά τὸ ἴδιο! Ὁ θάνατος ἀπολάμβανε τὴν ἐξίσωσι πὸν τοῦ προσφερόταν τόσο πρόθυμα... Ὁ Μουεζινζαδὲ Ἄλῆς, ὅταν εἶδε ὅτι οἱ γενίτσαροὶ του διώχτηκαν ἀπὸ τὴ Χριστιανικὴ ναυαρχίδα, πὸν εἶχαν γιὰ μιὰ στιγμὴ εἰσβάλει, καὶ τώρα οἱ Ἴσπανοὶ φάντηδες εἰσβάλαν στὴ δική του, ἐγκατάλειπε τὸ πρυμναῖο θωράκιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο (δεινὸς σκοπευτῆς) τόξευε τοὺς ἐχθρούς του καί, ἀτρόμητος, κρατῶντας στὸ χέρι τὸ σπαθὶ του καὶ στ' ἄλλο ἓνα στιλέτο, ὄρμησε κατεπάνω τους κραυγάζοντας —(Ἄλλὰχ Ἐκμπερ!)—. Δὲν πρόφτασε ὅμως νὰ προχωρήσῃ καὶ μιὰ σφαῖρα τὸν βρῆκε στὸ μέτωπο. Κυλίστηκε νεκρὸς στὸ κατάστρωμα. Λέγεται ὅτι κάποιος Χριστιανὸς κωπηλάτης πῆρε τὸ σπαθὶ κάποιου ἐκεῖ κοντὰ σκοτωμένου καὶ τοῦ ἔκοψε τὸ κεφάλι. Ἄλλοι λένε πὸς τὸ κάρφωσαν σὲ λόγχη καὶ τὸ στήσαν στὸ κατάρτι τῆς Χριστιανικῆς ναυαρχίδος. Ἄλλοι, ὅτι τὸ πῆγαν στὸν Δὸν Ζουάν καὶ διάταξε νὰ τὸ ρίξουν στὴ θάλασσα. Εὐτυχέστερος θάνατος γιὰ ἓναν ἡρωικὸ καὶ πολεμοχαρῆ ναυμάχο δὲν μποροῦσε νὰ ὑπάρξῃ !

Σὲ λίγο ἡ ἱερὴ σημαία τῆς Μέκκας κατέβαινε ἀπ' τὸν μεγάλον ἰστό τῆς Τουρκικῆς Ναυαρχίδος καὶ ὑψωνόταν ἐκεῖ ἡ σημαία τοῦ Σταυροῦ! Ὁ Ἄρης εἶχε βγάλει τὴν ἀπόφασί του. Ἡ μάχη εἶχε κριθῆ. Ἡ ὀριστικοποίησι τῆς νίκης πέρασε, βέβαια, ἀπὸ πολλές ἄλλες φάσεις. Φάσεις ἀφαντάστου ἥρωισμοῦ, λυσσώδους σκληρότητος, ἀποτρόπαιας φρίκης. Δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ προχωρήσω σὲ περιγραφή τῶν λεπτομερειῶν τῆς γιγαντομαχίας ἐκείνης. Μὲ πολὺν κόπο καὶ θανατερὴ θυσία μπόρεσε νὰ καταβάλῃ στὴν ἀριστερὴ πτέρυγα ὁ γενναῖος Μπαρμπαρίκο τὸν ἐξ Ἰσου γενναῖο ἀντιβασιλέα τῆς Ἀλεξάνδρειας Σιρόκο Πασσᾶ, πὸν σκοτώθηκε κι αὐτός, ἐκεῖ, παρὰ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἀχελώου. Στὴν δεξιὰ πτέρυγα λίγο ἔλειψε ν' ἀποβοῦν καταστροφικοὶ ἀτυχεῖς χειρισμοὶ τοῦ Ντόρια. Χάθηκαν ἐκεῖ τὸ ἄνθος τῶν ἵπποτῶν τῆς Μάλτας καὶ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τῆς Πίζας καθὼς καὶ τῶν Γερμανῶν μαχητῶν. Καὶ κατόρθωσε στὸ τέλος νὰ περισωθῆ, φεύγοντας μὲ 30 γαλέρες, ὁ Οὐλοῦτς Ἀλῆς, πὸν τὸν ἄλλο χρόνον προβιβάστηκε σὲ Καπουτὰν Πασσᾶ.

Οἱ φρικωδέστερες κραυγὲς τρόμου, πόνου, ἐλέους, πὸν ἀντήχησαν ποτὲ στὴν Οἰκουμένη, ἀκούστηκαν ἐκεῖ. Ἦταν τὰ οὐρλιαχτὰ τῶν βογαδόρων, τῶν κωπηλατῶν, πού, ἄλυσσοδεμένοι στὰ κάτεργα, καιγόντουσαν ζωντανοὶ σὰν λαμπάδες ἢ καταποντίζονταν μέσα στὶς γαλέρες, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ λυθοῦν ἀπ' τὰ δεσμά τους νὰ πέσουν στὴ θάλασσα, νὰ προσπαθήσουν νὰ σωθοῦν. Ἡ τραγωδία τῆς ζωῆς τῶν οἰκτρῶν ἐκείνων σκλάβων εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ ἀπάνθρωπες, πὸν δοκίμασαν ποτὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἔμφυχα ὄντα. Ἔχουμε δημοτικὰ μας τραγούδια πολὺ ἐκφραστικὰ γιὰ τὴ φρικιαστικὴ ἐκείνη περίπτωσι. Μιὰ παραλλαγή τους ἔχει προσκολληθῆ στὸ τραγούδι τῆς Ναυμαχίας τοῦ 1571, πὸν θὰ μνημονεύσω πιὸ κάτω. Λέγει ἡ περικοπή :

.....

Μέσα εἶχε σκλάβους ἑκατὸ στὰ σίδερα δεμένους
καὶ σκλάβος ἀναστέναξε καὶ τὸ καράβι ἐστάθη.
Ὁ Ρήγας ἀνατρόμαξε τὸν πρῶτο του φωνάζει.
— Ἐκεῖνος πὸν ἀναστέναξε κι ἐστάθη τὸ καράβι
ἂν εἶναι ἀπὸ τοὺς δούλους μου τὴ ρόγα του θ' αὐξήσω
κι ἂν εἶναι ἀπὸ τοὺς σκλάβους μου θὰ τὸν ἐλευθερώσω.
— Ἐγὼ εἶμ' ὁποῦ ἀναστέναξα καὶ τὸ καράβι ἐστάθη
γιατ' εἶδα ὄνειρο κακὸ στὸν ὕπνο πὸν κοιμόμουν
εἶδα καὶ τὴ γυναῖκα μου τὴ στεφανῶναν μ' ἄλλον.
Νειόγαμπρο τέσσερων μερῶν Τοῦρκοι μὲ πῆραν σκλάβο
καὶ δέκα χρόνους ἔκαμα στῆς Μπαρμπαριᾶς τὸ χῶμα
δέκα καρνὲς ἐφύτρεπα στὶς φυλακὲς πὸν μ' εἶχαν
κι ἀπ' ὄλες ἔφαγα καρπὸ καὶ λευτεριά δὲν ἤῤαλλ.

Στὸ συνέδριο τῆς Βενετίας ἔκαμα τὴν πρότασι νὰ ἰδρωθῆ ἓνα Μνημεῖο στὸν ἄγνωστο Κωπηλάτη γιὰ τὴν Μνήμη ὄλων ἐκείνων ποὺ μὲ τὴν ἄχαρη ζωὴ τους καὶ τὸ συνεχὲς μαρτύριό τους πέθαιναν ἄδοξα, τροφοδοτῶντας μὲ τὴν ἀνόνημη μαρτυρικὴ θυσία τους τὴν δόξα τῶν ἄλλων... Καὶ πρότεινα νὰ χαραχτῆ στὸ Μνημεῖο αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουρῆλιο Σέττι, ποὺ, ἐπὶ μακρὰ χρόνια κατὰδικος-κωπηλάτης, εἶχε τὴν ψυχικὴ ἀντοχὴ καὶ τὸ σωματικὸ κουράγιο νὰ κρατᾷ στὴν Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ἡμερολόγιο μὲ πολύτιμες αὐτοψίες καὶ νὰ σκιτσάρῃ ἀκόμα ἐντυπωσιακὲς μορφές. Ἐνα σπασμένο κομπί, εἶπα στὴν Βενετία, μπορεῖ νὰ φιλοτεχνηθῆ σὰν σύμβολο τῆς τόσο ἀποτρόπαιης, ἐπίγειας ἐκείνης κόλασης...

Πέντε μόνον ὥρες ἀρκέσαν νὰ ὑποστῆ πλήρη πανωλεθρία ὁ Τουρκικὸς στόλος. Ὁ Τοῦρκος ἱστορικὸς Χατζῆ-Χαλιφάχ ἔχει γράφει: «Τὸ πλεῖστο τῶν Τοῦρκων μαχητῶν ἐφονεύθη, ἢ αἰχμαλωτίσθη, ἢ ἐπνίγη».

Ὁ Ζουριέν ντὲ λὰ Γκραβιέρ δίνει τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς ἀπωλειῶν :

Χ ρ ι σ τ ι α ν ο ῖ : Γαλέρες 15, νεκροὶ 7.500, τραυματίες 7.784.

Τ ο ὄ ρ κ ο ι : Γαλέρες 15 βυθισμένες, 174 αἰχμαλωτισμένες, νεκροὶ 30.000, αἰχμάλωτοι 8.000, σκλάβοι ἀπελευθερωθέντες 12.000.

Ἄπειρα εἶναι καὶ συγκινητικῶς ἐντυπωσιακὰ τὰ λεπτομερειακὰ περιστατικὰ τῆς μακάβριας ἐκείνης ἀνθρωποθυσίας. Ὅλοι οἱ ἐπιζήσαντες εἶχαν τόσα νὰ διηγηθοῦν. Κ' ἔχουν διασωθῆ πολλές μαρτυρίες τους. Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ συντομῆσω. Τεράστια στάθηκε ἡ ἀπήχησι τῆς μεγάλης νίκης. Ὁ σύγχρονός της Βολταῖρος τὴν χαρακτήρισεν ἔτσι : «Ποτὲ μετὰ τὴ Ναυμαχία τοῦ Ἀκτίου, οἱ θάλασσες τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶχαν δεῖ οὔτε στόλο τόσο πολυάριθμο, οὔτε ναυμαχία τόσοσ ἀξιωμακτικὴν». Ὁ Βενετσιάνος ἱστορικὸς Πάολο Παρούτα τὴν ὀνόμασε «σπάνιο φαινόμενο ὄλων τῶν αἰώνων». Ὁ Χάμμερ τὴν ἀναγνωρίζει ὡς «τὴν μεγαλύτερη ναυμαχία ποὺ συγκροτήθηκε μετὰ τὴν πρὸ 16 αἰώνων στὸ ἴδιο μέρος καὶ ἀποφάσισε μεταξὺ Αὐγούστου καὶ Ἀντωνίου περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου...». Ὁ Ναύαρχος Ζουριέν ντὲ λὰ Γκραβιέρ γράφει : «Ἡ τύχη τοῦ κόσμου τρεῖς φορὲς ἐξαρτήθηκε ἀπὸ τὴν ἔκβασι μιᾶς τεραστίας ναυτικῆς συρράξεως. Σαλαμῖς- Ἀκτιον - Ναύπακτος».

Ἡ μεγαλύτερη ὁμως ἀπόδειξι τῆς παγκόσμιας μέσα στὴν ἐποχὴ του ἀπήχησεως τοῦ κοσμοϊστορικοῦ γεγονότος ἔρχεται ἀπὸ τὴν Ἰαπωνία ! Ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια ὁ Ἰάπων τεχνοκρίτης κ. Τεγκάζυ Ακίγυατα δημοσίευσεν ἄρθρο γιὰ ἓναν ἐγχρωμο πίνακα, ἐφαρμοσμένο σὲ πολύπτυχο παραβάν, ποὺ ζωγραφίστηκε περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ παριστάνει τὴ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ! Τὸ ὄνομα τοῦ ζωγράφου εἶναι ἄγνωστο. Τὸ πολύπτυχο ἀνῆκε πρῶτα στὴν παλιὰ οἰκογένεια Οκίβο καὶ τώρα στὴν οἰκογένεια Ναγκατάνα Μιγυάμα. Τὸ ἔφερε στὴν δημοσιότητα τὸ 1956 ὁ κ. Τεϊ Νισιμάρα. Φυσικὴ εἶναι ἡ ἀπορία ὄλων γιὰ τὸ πῶς μὲ τὰ μέσα τῆς ΠΑΑ 1971

ἐποχῆς ἐκείνης σὲ λίγο χρόνο μετὰ τὴν Ναυμαχία ἢ φήμη της ἔφτασε ἕως τὴν Ἑλλάδα Ἐπιτομὴ. Ὁ κ. Akiyama τὸ ἐξηγεῖ : Καθολικοὶ ἱεραπόστολοι, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἰησοῦν πατέρα Franz Xaver, εἶχαν ἤδη φτάσει εἰς τὴν Ἰαπωνίαν τὸ 1546 καὶ ἴδοντες ἐκεῖ μοναστήρια ! Σ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ φοιτοῦσε, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ ἄγνωστος ζωγράφος. Ἡ τέχνη του εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν Ἀναγέννησιν καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἱστορίαν. Παριστάνει τὸ Φίλιππο II τῆς Ἰσπανίας σὺν Ῥωμαίῳ Καίσαρα ! Καὶ πάλιν εἶναι φυσικὸν νὰ δυσπιστῆτε. Ἀλλὰ ὁ κ. Akiyama μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ 1584, δεκαετία χρόνια μετὰ τὴν Ναυμαχίαν, τέσσαρες Ἰάπωνες ἀποσταλμένοι εἶχαν μεταβῆ εἰς τὸ Toledo γιὰ νὰ μετᾶσχουν ἐκεῖ εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου ! Καὶ ἐπιλέγει εἰς τὸ ἄρθρον του : « Πάντως οἱ ἀνταύγειες τῆς μεγάλης μάχης σ' αὐτὸ τὸ μακρινὴν ἐποχὴν παραβᾶν δείχνουν ποιά σημασία εἶχε δώσει ἡ ἐποχὴ εἰς τὸ γεγονός » (Γερμανικὸν Περιοδικὸν τῆς Ζυρίχης « Du », τοῦ Μαΐου 1962).

Οἱ στρατηγικὲς καὶ πολιτικὲς συνέπειαι τῆς μεγάλης νίκης δὲν ὑπῆρξαν ἀνάλογες. Τοῦτο ἀνομολογεῖται ὑπὸ πάντων καὶ θὰ ἦτο κουραστικὸν γιὰ τοὺς ἀκροατὰς μου νὰ ἐκθέσω τὰ αἴτια, οφειλόμενα καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν εὐρύτερης πολιτικῆς συμφωνίας καὶ εἰς τὴν σοβοῦσαν ἀντιζηλίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν δυσχέρειαν πραγματικῆς. Στὴν ἐποχὴν τῆς, ὅλοι τὴν θαύμασαν μὲν σὺν ἐξαίρετο πολέμικῳ κατόρθωμα (« il maggior combattimento epico a memoria d' uomo ») (von Pastor, « Storia dei Papi ») πολλοὶ ὅμως τὴν χαρακτήρισαν καὶ σὺν ἀνόητο θρίαμβῳ. Ὁ σύγχρονός της Βολταῖρος εἶχεν ἀποφανθῆ : « Τελικὰ δίνεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι νικητὲς τῆς Ναυμαχίας ὑπῆρξαν οἱ Τοῦρκοι ». Ὁ ἐπίσης σύγχρονός της, ὅμως, Μονταίν, παρατηρεῖ ὅτι : « Ἡ Ναυμαχία αὕτη ἐγκαινιάζει τὴν ἀρχὴν τῆς βαθμιαίας καὶ ἀναπότρεπτης καταρρέουσας τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ».

Ὁ Ἀββᾶς Μπραντὸμ κρίνει ὅτι « ὑπῆρξε μέγα ὄνειδος ἢ μὴ ἐκμετάλλευσιν τῆς νίκης ». Ὁ ἐπίσκοπος Ντ' Ἀξ, πρέσβυς τότε τῆς Γαλλίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μολοντί ἐπιδοκιμάζει σὺν πράξει συνέσεως τὴν ἐπιφύλαξιν τῶν νικητῶν, προσθέτει : « Καταντᾶ μάλιστα περίεργον πῶς δὲν ἀπεφάσισαν οὔτε αὐτὴν τὴν γειτονικὴν τοῦ πεδίου μάχης Ναυπάκτου νὰ καταλάβουν μολοντί εἶχε φονευθῆ ὁ Διοικητὴς αὐτῆς (Φριντοῦς-Μπέης), καὶ ἡ φρουρά της εἶχεν ἐξανεμισθῆ κατὰ τὴν Ναυμαχίαν ». Ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους ὁ Νταρὸν ἐρωτᾶ : « Ποιὸς θὰ ἐπίστευεν ὅτι μία τόσον ἐκλαμπρὴ νίκη ἐπέπρωτο νὰ μείνῃ χωρὶς ἀποτέλεσμα ; ». Ὁ Χάμμερ συμφωνεῖ γράφοντας : « Δὲν δύναται κανεὶς νὰ μὴ σκεφθῆ ἄνευ βαθέως αἰσθήματος θλίψεως τὴν μηδαμινότητα τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ναυμαχίας ταύτης ». Ὁ Ραμπώ, ἀσθηρότερος, ὀνειδίζει : « Οἱ γιορτῆς καὶ τὰ ἀγάλματα ὑπῆρξαν τὰ μόνον ἀποτελέσματα τῆς μεγάλης νίκης ». Καὶ προσφάτως, ὁ Καθηγητὴς τῆς Σύγχρονης Ἱστορίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Κόρνελ τῆς Νέας Ὑόρκης κ. Καϊνγκσμπεργκερ, κρίνων

τὰ ἀποτελέσματα σὲ ἄρθρο του δημοσιευμένο στὴ δίτομη Ἱστορία τοῦ Καϊμπριτζ, συνάγει ὅτι «φαινόταν ὅτι τὸ Λέπαντο δὲν εἶχε ὑπάρξει ποτέ!». (Ἡ Ἱστορία τοῦ σύγχρονου Κόσμου τοῦ Καϊμπριτζ περιέχει ἀξιόλογα πρὸ συγχρονισμένα ἄρθρα, ἐπανεξετάζοντα ἀπὸ πολλές πλευρὲς τὴν Ναυμαχία.)

Ἐν τούτοις δὲν ἔχουν τὰ πράγματα ἀπολύτως ἔτσι. Στὸ Συμβούλιο ποὺ ἔγινε στὴ Λευκάδα μετὰ τὴν Ναυμαχία, ὅλοι οἱ κορυφαῖοι εἶχαν διαπιστώσει ὅτι οἱ ζημίαι τοῦ στόλου ἦταν τόσο μεγάλες ὥστε ἦταν ἀδύνατον νὰ συνεχιστῇ τὴν ὥρα ἐκεῖνη ἡ ἐκστρατεία. (Τόση ἦταν ἡ φθορὰ τῶν χριστιανικῶν γαλερῶν ὥστε τὸ βράδυ τῆς Ναυμαχίας τὸ γεῦμα τῆς νίκης δόθηκε ἀναγκαστικὰ στὴν ναυαρχίδα τοῦ Ντόρια, ποὺ δὲν εἶχε συγκρουσθῆ ἐκ τοῦ συστάδην μὲ τοὺς Τούρκους κ' ἦταν ἡ μόνη ποὺ ἔμεινε «ἀστραπατσάριστη».) Καὶ ἦταν ἐδύχημα ποὺ ὁ Χριστιανικὸς Στόλος εἶχε ἀποσυρθῆ στὸν ὑπὲρνεμο ὄρμον Πεταλᾶ γιατί τὴ νύχτα ἐκεῖνη ξέσπασε τρομερὴ θύελλα ποὺ θὰ ἐπέφερε μεγάλες καταστροφὲς στὸν συμπυκνωμένο στόλο ἂν τὸν ἔβρισκε ἀλμυρὸς ἕνεκα.

Τὸ βαθύτερο καὶ ἀπώτερο γενικὸ ὄφελος ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν Ναυμαχία ἦταν μέγα καὶ θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ. Καὶ γιὰ νὰ τὸ ἐκτιμήσουμε χονδρικὰ δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ σκεφθοῦμε τί θὰ ἐπακολουθοῦσε ἂν δὲν κερδιζόταν ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου: «Ολεθρὸς τῆς Εὐρώπης! Ὅταν στὰ 1871 γιορτάστηκαν τὰ τριακόσια χρόνια τῆς, ὁ λόγιος ἐπίσκοπος τοῦ Mondovi (Piemonte) Mons. Giuseppe Ghilardi ἔγραφε μεταξὺ ἄλλων σὲ μιὰ μακρὰ ἐντυπὴ παστοράλε του ὅτι ἡ νίκη ἐκεῖνη «ἀποσόβησε νὰ ἀπορροφηθοῦν ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Εὐρώπη ὀλόκληρη ἀπὸ τὴν Ὀθωμανικὴ δύναμι καὶ νὰ συρθοῦν στὴν πρὸ οἰκτρὴ καὶ σκληρὴ βαρβαρότητα». Ὑπενθύμιζε στὸ τέλος ὅτι ὄχι ἡ ἀνδρεία, οὔτε τὰ ὄπλα, οὔτε οἱ Ἡγέτες, ἀλλὰ ἡ Παναγία ἔδωσε τὴν νίκη, καθὼς καὶ ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία εἶχε ἀναγνωρίσει μὲ τὴν ἐπιγραφή στὸ Palazzo Ducale: «Non virtus, non arma, non duces, sed Maria Rosarii vittores nos feces». Τὴν πρώτη Κυριακὴ ἐκάστου Ὀκτωβρίου πανηγυριζόταν ἀπὸ τὸ 1571 καὶ ἐφεξῆς, σὲ μνήμη τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου, ἡ Santa Maria del Rosario. Ὁ Ζουριέν ντέ λά Γκραβιέρ ἐκφέρει στὸν Πρόλόγο του τὴ βαρεῖα κρίσι: «Οἱ Τούρκοι δὲν ἀνάλαβαν ποτὲ ἀπὸ αὐτὴ τὴ μεγάλη καταστροφή. Ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου τοὺς ἀφῆρεσε γιὰ πάντα τὸ Κράτος τῶν Θαλασσῶν. Τοὺς ἀπόσπασε τὸ σκῆπτρο τῶν θαλασσῶν καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν ἀπαράμιλλη ὑπηρεσία...». Καὶ ὁ σύγχρονός μας Γάλλος Καθηγητὴς τῆς «École Normale» τῶν Παρισίων, γνωστὸς ἱστορικὸς τῆς Μεσογείου κ. Fernard Braudel ἐκεῖ καταλήγει: «Ἦταν τὸ τέλος ἐνὸς ἀληθινοῦ complexe d'infériorité τοῦ Χριστιανικοῦ Κόσμου ἀπέναντι τῶν Τούρκων». Ἐρμηνεύει σὲ τοῦτο τ' αἰθόρημα κι ἀπλᾶ λόγια μὲ τὰ ὁποῖα οἱ πρωταγωνιστὲς εἶχαν ἀμέσως τότε σχολιάσει τὴν νίκη: «Ὅπως π.χ. ὁ Ναύαρχος

τοῦ Πάπα Μαρκαντώνιο Κολόνα πού εἶπεν : « Ἐπὶ τέλος μάθαμε ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶναι καὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι σὰν ἐμᾶς ». Κι ὅπως ὁ Μιγκουέλ Θεοβάντες πού ἔγραψεν : « Ἀποδείχτηκεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶναι ἀήττητοι ! »

Ἡ ἀπόστασι τόσον μακροῦ χρόνου μᾶς ἐπιτρέπει εὐρύτερη ἐποπτεία, πιδ ξάστερη ὄρασι καὶ πιδ ἀντικειμενικὴ κρίσι. Μποροῦμε νὰ ἰδοῦμε ὅτι ἀπώτερη συνέπεια στὸ βάθος τῶν ἐξελίξεων ὑπῆρξεν ὁ ἐνδότερος μεταβολισμὸς τῆς Τουρκίας. Ὁ συγκρωτισμὸς τῆς μετὰ τὴ Δύσι καὶ τὸ σκληρὸ μάθημα πού ἔλαβεν ἐπηρέασαν τὰ ὀργανικά τῆς στοιχεῖα καὶ μοιραίως τὴν ὤθησαν νὰ ἐνσωματωθῇ στὸν Εὐρωπαϊκὸ κορμό, ἀποβάλλουσα, μετὰ τὴν ροὴ τοῦ χρόνου, τὸν πρωτόγονο καὶ ἀτόφιον Ἀσιατικὸ τῆς χαρακτῆρα. Ἡ ἥτις τῆς ἐκείνη ἐπέδρασε σὰν ἓνα δραστηκὸν ἐμβόλιο κατὰ τῆς ὑπεροφίας καὶ τῆς ἀλασυνείας τῆς. Ἐπέδρασε σὰν ἓνας ὁρὸς ἀνασταλτικὸς τῶν ἐπιθετικῶν καὶ κατακτητικῶν ἐξορμήσεών τῆς.

Ἀξιοσημείωτη θεωρῶ τὴν ἀνάλογη κρίσι, πού εἶχεν ἐκφέρειν στὰ 1857, σ' ἓνα μικρὸ του τεῦχος, ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ Μηχανικοῦ Τηλέμαχος Βλασσόπουλος (πού κατὰ σύμπτωσιν εἶχε νυμφευθῆ ἀργότερα τὴν Εἰρήνη Νόβα, πρώτην ἐξαδέλφη τῆς Μάμης μου). Ἐγράφε στὸν πρόλογό του γιὰ τὴν Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου : « ... Ἐθνε φραγμὸν εἰς τὸν χεῖμαρρον τοῦ βαρβαρισμοῦ, ὅστις ἠπειλεῖ νὰ κατακλύσῃ ἅπασαν τὴν Χριστιανικὴν Ἐδρῶπην καὶ ἀνεχάιτισεν ἐν πρώτοις τὴν φυσικὴν πρὸς τὰς κτήσεις νέων χωρῶν ὁρμὴν τῶν Ὀθωμανῶν, οἵτινες, ἀναμιχθέντες ἐπομένως μετὰ τῆς Χριστιανικῆς κοινωνίας ἀπώλεσαν τὸ ζωτικὸν στοιχεῖον αὐτῶν » (« Περὶ τῶν δύο περιωνύμων ναυμαχιῶν τῶν Χριστιανικῶν τῆς Εὐρώπης Δυνάμεων κατὰ τῶν Τούρκων τῷ 1571 καὶ 1827 » — Ἑλλάδι — Ἀθήνησι. Τύποις Δ. Ἀθ. Μανρομμάτη, Αἰόλου 37, 1857).

Ἡ μεγάλη Ναυμαχία δὲν ἀτύχησε μόνο σὲ ἀνάλογα πολιτικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἀνάλογα ποιητικά. Γράφτηκαν χιλιάδες στίχοι σὲ λατινικὴ καὶ σὲ κοινὴ Ἰταλικὴ γλῶσσα καὶ σὲ τοπικὲς διαλέκτους. Καμμιά ὠδή, κανένας ὕμνος δὲν ξεπέρασε σὲ ἀξία τὸ μέτριον. Κανένα ποιητικὸ ἔργο δὲν ὑψώθηκε σὲ αἰωνόβιο, ὅπως ἡ ἱστορικὴ μνεῖα τοῦ μεγάλου Χριστιανικοῦ ἄθλου. Ἀναγνωρισμένο γενικὰ εἶναι ὅτι πιδ ζωντανοί, πιδ εὐχνοὶ ἦταν οἱ στίχοι πού γράφτηκαν σὲ τοπικὲς διαλέκτους τῆς Βενετιῆς, τῆς Μπολώνιας, τῆς Πάντοβας, τοῦ Μπέρογκαμο, τῆς Σικελίας. Ὁ λαϊκὸς οἴστρος ἀποδείχτηκε γονιμώτερος τοῦ ἔντεχνου λόγου. Τὸ πλῆθος τῶν δημοσιευθεισῶν ποιητικῶν συλλογῶν ἀποδεικνύει βέβαια τὴν ἔκτασι καὶ τὴν ἔντασι, πού εἶχε λάβει στὰ λαϊκὰ στρώματα ἡ χαρμόσυνη συγκίνησι ἀπὸ τὴν κολοσσιαία νίκη. Ἀπὸ τίς πρῶτες πού τυπώθηκαν στὴν Βενετιὰ τὸν ἴδιον χρόνον, ἀξιολογώτερες εἶναι τοῦ « Cieco d' Adria » Λουίτζι Γκρόττο, καὶ τοῦ Celio Magno. Ὑπάρχοντες τόμοι μετὰ 13.000 στίχους (Γκουίντο Οὐμπάλντο Μπεναμάτι), μετὰ 11.104 στίχους

(Βιττόρια Ναβάλε τοῦ Ὀττάβιο Τρονσαρέλλι) ἀλλὰ καὶ μὲ 18.900 λατινικούς ἐξαμέτρους (τοῦ θεολόγου Βιλλάρο Σιλιτάνο) ἀλλὰ καὶ 20.000 στίχους (τῆς «Βιττόρια Ναουπακτίακα» τοῦ Ζὰν Μπατίστα Ἀρκούτσιο). Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ θεωροῦνται πιὸ ἀξιόλογες οἱ 450 στίχες τοῦ Φραντσέσκο Μπολονιέτι (τυπωμένες τὸ 1572 στὴ Μπολόνια). Ἐχῶ στὴ βιβλιοθήκη μου στὴ Νάυπακτο 33 τομίδια στίχων, τυπωμένων τὸ 1571 στὴν Βενετιὰ μὲ ὅλα τὰ πλούσια μπαρόκ τυπογραφικὰ στολίδια στὰ ἐξώφυλλα. Στὴν Γεννάδειο Βιβλιοθήκη σώζονται περισσότερα. Μνημονεύονται ὡς ἀπολεσθέντα ὀλοσχερῶς ἀρκετὰ ἄλλα ἔργα.

Σχετικὴ μελέτη ἔχει δημοσιεύσει ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου κ. Κάρλο Ντιονιζότι (Λέττερε Ἰταλιάνε — Ἰούνιος/Σεπτέμβριος 1964).

Μὲ τοὺς λίγους — τί κρῖμα! — στίχους, πὸν στίς «Ρίμε Ἐρδίκε» καὶ στὴ «Τζερουζαλέμε Λιμπεράτα» ὁ Τορκουάτο Τάσσο ὑπανίσσεται τὴν Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου, δὲν μπορεῖ νὰ συγκαταλεγῇ μεταξὺ τῶν ποιητῶν τῆς. Περίεργο εἶναι ὅτι τὸν σύγχρονο τότε ἀξιόλογο νέο Βενετσιάνο ποιητὴ Ματτέο Βενιέρ δὲν εἶχε καθόλου ἐμπνεύσει ἡ Ναυμαχία! Κάποιος ἔχει ἴσως πεῖ ὅτι τὸ μόνον ὠραῖο ποίημα πὸν γράφτηκε ἦταν ἡ Ναυμαχία ἡ ἴδια!

Ἡ Ἰσπανικὴ ποιητικὴ παραγωγὴ κρίνεται ἀνώτερη τῆς Ἰταλικῆς. Μολονότι τὸ πολιτικὸ καθεστῶς εἶχε συνθλίψει τὴν λαϊκὴ Μοῦσα, ἐν τούτοις στὸ «Ρομαντσέρο Ποπολάρ» πὸν συνέλεξε ὁ Ντὸν Ἀγκοστίνο Ντουράν δημοσιεύονται εἰδικὰ λαϊκὰ ποιήματα πολλοῦ ἱστορικοῦ, κυρίως, ἐνδιαφέροντος. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἐξαιροῦν μόνον τοὺς Ἰσπανοὺς καὶ οὐδὲ μνημονεύουν κὰν τοὺς Συμμάχους των! Αἰγώτερο ἀποκλειστικὴ καὶ περισσότερη σχετικῶς ἀξίας ἦταν ἡ ἔντεχνη ἐπώνυμη ποίηση. Τοῦ Φερνάντο ντὲ Χερρέρα, κλασσικοῦ ποιητῆ, πὸν οἱ Ἰσπανοὶ ἀποκαλοῦσαν («Ἐλ Ντιβίνο»), Θεῖον, ὁ («Ἕγμος στὴ Θεία Χάρι») κρίνεται ἀπὸ τὸν Ἀμερικανὸ ἱστορικὸ Πρέσκοτ «σουμπλάϊμ» ὑπέροχος. Ἀλλὰ ἀξιοσημείωτα ἔργα εἶναι ἡ («Ἀρακουάνα» τοῦ Ἀλφόνσο ντὲ Ἐρσίλλα, ἡ («Ἀουστριάντα» τοῦ Χονὰν Ροῦφο Γκοντιριέζ ἀπὸ τὴν Κόρδοβα, καὶ τὸ ἔπος τοῦ Πορτογάλου ἐδγενοῦς, πολεμιστῆ, Κορτεάλ (1878). Κάπου εἶχα βρεῖ γραμμένο ὅτι ὁ Βασίλευς Φίλιππος Β' εἶχε συνθέσει σὲ λατινικὴ γλῶσσα ποίημα. Γνωστὸ πάντως εἶναι (μεταφρασμένο στὰ Γαλλικὰ) τὸ ποίημα σὲ λατινικὴ γλῶσσα τοῦ τότε Βασιλέως τῆς Σκωτίας Ἰακώβου βου. «Ὁπωσδήποτε, γράφει ὁ Ἰταλὸς Μάξι, ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ἔσχε στὴν μεγάλη λογοτεχνία τῶν Ἰσπανῶν συμμάχων μας καλύτερη τύχη παρὰ στὴν δική μας». Ὁ Θεοβάντες, μολονότι στὸν Δὸν Κιχώτη ἀναφέρεται στὴ Ναυμαχία μὲ τόσο ἐνθουσιώδη ἔξαρσι, ἐν τούτοις δὲν τὴν ἔμνησε οὔτε αὐτὸς μὲ τὴν ἔκτασι πὸν τῆς ἀξίζε. Οὔτε ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους ἀναδρομικοὺς ἐπικούς, λυρικούς, τραγικούς ποιητῆς, ἀναζήτησε κανεὶς ἐμπνευσι ἀπὸ τὸ μεγαλεῖο τῆς. Ὁ Ντ' Ἀνούτσιο μόνον τὴν ὑπονοεῖ στὸ ἔργο του.

Ούτε μουσουργός κανείς τὴν ἐξέφρασε μελικά. Οὔτε κὰν οἱ σημερινοὶ μας κινηματογραφιστὲς εἶχαν τὴν καλὴν ἰδέα νὰ δημιουργήσουν ἓνα ἐντυπωσιακὸ φιλμ. Μόνον οἱ ἱστορικοὶ δὲν ἔπαψαν νὰ τὴν μελετοῦν καὶ νὰ διαιωνίζον τὴν δόξα τῆς! Καὶ μόνον οἱ ζωγράφοι, οἱ γλύπτες, οἱ χαράκτες ἄφησαν ἔργα τέχνης ἀντάξιά τῆς. Λυποῦμαι πὸν ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀναφερθῶ περισσότερο σ' αὐτά. Εἶναι πασίγνωστοι οἱ ἀριστοτεχνικὰ πινάκες τοῦ Tiziano, τοῦ Veronese, τοῦ Tintoretto, τοῦ Vicentini . . .

Τὸ πλῆθος τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν καὶ λογοτεχνικῶν δημοσιευμάτων καὶ ἡ ἔλλειψι μιᾶς βιβλιογραφίας τῆς, μοῦ ἔδωσε τὴν ἰδέα ν' ἀσχοληθῶ ἐγὼ μὲ τὴν σύνταξί τῆς. Παρὰ τὶς πολυτετεῖς ἔρευνές μου καὶ τὰ 800 περίπου λήμματα πὸν ἔχω συγκεντρῶσει ἀπὸ τὶς βιβλιοθήκας τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἰσπανίας, δὲν θεωρῶ τὴ βιβλιογραφία μου συμπληρωμένη καὶ βρίσκομαι στὴ δύσκολη θέσι νὰ μὴν τὴν παρουσιάσω σήμερα. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι θὰ μπορέσω νὰ τὸ κάμω πολὺ σύντομα. Πρέπει νὰ πληροφορηθῶ ὅτι στὸ προηγηθὲν Convegno τῆς Βενετίας, ὅπου εἶχα τὴν τιμὴ νὰ μοῦ ἀνατεθῇ ἡ γενικὴ εἰσήγησι, καὶ οἱ δεκαπέντε κύριοι ὀμιλητὲς καὶ οἱ ἄλλοι μετασχόντες στὶς συζητήσεις, μερικὸς τῶν ὁποίων φιλοξενοῦμε, ὅπως πληροφορηθήκατε ἤδη, ἐδῶ, ὅλοι ἱεροφάντες τῆς Κλειούς, ἐξέτασαν ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς καὶ ἀπόψεις τὰ πρὸ, τὰ κατὰ καὶ τὰ μετὰ τὴν Ναυμαχία. Προσκόμισαν ἀρκετὰ νέα στοιχεῖα καὶ ἀναποδοθέτησαν μὲ νέο κριτικὸ πρῖσμα πολλὰ σημεῖα ἐνδιαφέροντα, στρατηγικῆς, τεχνικῆς, οἰκονομικῆς, πολιτικῆς καὶ ἱστορικοφιλολογικῆς φύσεως. Σημειώθηκαν καὶ διαφωνίες καὶ συγκρούσεις ἀπόψεων, ἰδίως μὲ τοὺς Τούρκους καθηγητὰς, οἱ ὅποιοι, ἐκτὸς ἄλλων, ἐπέμεναν κυρίως στὴν ἄποψιν ὅτι στὰ πληρώματα τοῦ Τουρκικοῦ Στόλου δὲν ὑπῆρχαν σκλάβοι ἀλλὰ κανονικὰ στρατευθέντες Τούρκοι ὑπῆκοοι, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ Χριστιανοί. Σκλάβους εἶχαν, κατ' αὐτοὺς μόνον οἱ κουρσάροι. Ἀλλὰ οἱ κουρσάρικες γαλέρες ἦταν πάρα πολλὰς στὴν Ναυμαχία.

Θὰ ἦταν ἀσέβεια νὰ μὴν ἀναφεροῦμε ξεχωριστὰ στὴν Μνήμη τοῦ Θεοβάντες:

Ἡ κατοπινὴ του δόξα σὰν συγγραφέα τοῦ «Δὸν Κιχώτη», ἔστρεψεν ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἄλλον ἰσχυρὸ προβολέα πὸν φωτίζει ἐπιπρόσθετα τὸ θέατρο τῆς μεγάλης ναυμαχίας. Ὁ Ζουριὲν ντὲ λὰ Γκραβιὲρ γράφει σὲ μιὰ ὑποσημείωσι: «Πόσοι ἄνθρωποι λίγο θὰ ἐνδιαφέροντο γιὰ τὴν Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου ἐὰν δὲν εἶχε λάβει μέρος σ' αὐτὴν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Δὸν Κιχώτη!». Ὁ Θεοβάντες εἶχε μετὰσχει καὶ στὴν ἐκστρατεία τοῦ 1570. Στὴν Ναυμαχία τοῦ 1571 ἦταν ἀξιωματικὸς στὴ γαλέρα «Μαρκέζα», πὸν πατήθηκε ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ φοβερὴ μάχη «ἐκ τοῦ συστάδην» ἔγινε στὸ κατάστρωμά τῆς. Σκοτώθηκεν ὁ Κυβερνήτης κι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀξιωματικοί. Ἀπέμεινεν ὁ ποιητὴς μὲ δώδεκα στρατιῶτες νὰ ὑπερασπισθῇ τὸ τελευταῖο θωράκιο τῆς πρύμνης. Ὑψηλὸς πυρετὸς τὸν κατάρρυχε. Δύο τραύματα στὸ στῆθος τὸν ξεμά-

τωναν. Ἄλλο τοῦ ἀχρήστευσε γιὰ πάντα τὸ ἀριστερὸ χέρι. («Ἐχασε τὸ ἀριστερὸ του χέρι γιὰ δόξα τοῦ δεξιοῦ»), ἔχει γράφει κάποιος. Δὲν ἔπαψε νὰ μάχεται μὲ λύσσα. Δὲν θυμᾶμαι ποῦ ἔχω διαβάσει ὅτι λυσσωδέστεροι μαχητὲς ἀπὸ τοὺς πνευματικὸς ἀνθρώπους ὅταν ἐμπλακοῦν σὲ πόλεμο, δὲν ὑπάρχουν! Ἔταν πραγματικὸ θαῦμα πῶς γλύτωσε τὴν ζωὴ του. Ὁ ἴδιος ὅμως ἔγραψεν ἀργότερα ὅτι ἦταν ὑπερήφανος γιὰ τὶς πληγὲς ποὺ εἶχε λάβει «στὸ πιὸ δοξασιμένο γεγονός ποὺ εἶδαν ποτέ ἢ θὰ ἰδοῦν οἱ αἰῶνες!» Ἔταν τότε 24 μόλις χρόνων, συνομήλικος τοῦ Δὸν Ζουάν — γεννημένοι καὶ οἱ δυὸ τὸ 1547. Στὴν Ἰσπανία εἶχαν γιορτάσει τὸ 1947 τὰ τετρακόσια χρόνια ἀπὸ τὴ γέννησί του μὲ σειρὰ διαλέξεων δημοσιευμένων σὲ τέσσερα τεύχη, ποὺ τὰ ἔχω στὴ βιβλιοθήκη μου. Τοὺς γιορτάζουν πάντα μαζὶ στὴ χώρα τῶν ἰδαλγῶν. Ἐφέτος μάλιστα κάνουν ἐκεῖ μεγάλες γιορτὲς σ' ὅλες τὶς πόλεις ποὺ συνδέονται μὲ τὴν μνήμη τοῦ Δὸν Ζουάν καὶ τοῦ Θεορβάντες. Σὲ εἴκοσι πόλεων δρόμους ἔχουν δώσει τὸ ὄνομα τῆς Ναυπάκτου. Καὶ μιὰ δλόκληρη πόλη τὴν ὀνόμασαν Ναῦπακτο. Στὴ Βαρκελόνα, ὅπου ἐξεκίνησεν ὁ Δὸν Ζουάν, ἔχουν ἀναπαραστήσει στὸ ἀκριβὲς μέγεθος καὶ μ' ὄλον τῆς τὸν πλοῦτο τὴν Ναυαρχίδα του. Ὁ Θεορβάντες, ὅπως εἶναι γνωστό, αἰχμαλωτίστηκεν ἀπὸ τοὺς Ἀλγερινούς κ' ἔμεινε σκλάβος τοὺς πολλὰ χρόνια στὴν Ἀφρική. Βασανίστηκε ἀλλὰ ἐπέζησε. Ὁ Δὸν Κιχώτης κι ὁ Σάντσος τὸν περιέμεναν στὴν Σααβέρντα.

Ἡ Ἑλληνικὴ δημῶδης Μοῦσα, ποὺ τὴν συγκίνησαν πάντοτε τὰ ἥρωικά γεγονότα καὶ οἱ ἥρωικοὶ ἄνθρωποι, δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶχε παραλείψει τὴν Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου. Στὴν ὕλη Νικ. Πολίτη (ἀριθ. 1009), ποὺ ἀπόκειται στὸ λαογραφικὸ Κέντρο τῆς Ἀκαδημίας, βρίσκεται τὸ ἑξῆς δημοτικὸ τραγούδι :

«Θέλ' τε τραγοῦδι γέροντες σταθῆτ' ἀφρουγκασιῆτε
 Νὰ εἰπῶ τραγοῦδι θλιβερὸ καὶ παραπονεμένο
 Ἄγνάντιο στὴν Κεφαλονιά κι' ἀγνάντιο στὴν Ἁγία Μαύρα
 Πολὸν ἀνταρτίσα γίνεται καὶ ταραχὴ μεγάλη
 Ποῦ κ'εῖ συναπαντήθηκαν οἱ δυὸ κακὲς ἀρμάδες
 Οἱ δυὸ κακὲς καὶ τρομερὲς ὁ Τοῦρκος μὲ τὸ Φράγκο
 Μ' ἀστῆθ' ἀστῆθι πολεμοῦν κατάρτι μὲ κατάρτι
 Κ' Ἀλῆ Πασᾶς ἀγνάντενεν ἀπὸ ψηλὸ κατάρτι.
 Προσκύνα ρὲ Ριγόπουλο νὰ μὴ σὲ πάρω σκλάβο.
 Δὲν σὲ φοβοῦμαι Ἀλῆ Πασᾶ στὸν νοῦν μου δὲ σὲ βάνω
 Τὶ ἔχω καρᾶβια προύτζινα κατάρτια σιδερένια
 Καὶ τὰ πανιὰ μεταξωτὰ ἀέρα δὲν φοβᾶμαι...»

Κι ἀπὸ τὴν συλλογὴ τοῦ Ἀραβαντινοῦ διασώθηκε ἄλλο τραγούδι, ἀκουσμένο στὴν Πάργα :

«Νὰ ἤμουν πουλί γλυκαηδονί, νὰ ἤμουνα χελιδόνι,
 νὰ ἤμουν καὶ χρυσοφάναρο ἔστὸ φάρο τῆς Μεσσήνας,
 γιὰ ν᾿άβλεπα, νὰ βίγλιζα τὸ Ρήγα π' ἀρμενίζει,
 ὅπ' ἀρμενίζουν χαίροντας καὶ λάμουν τραγουδώντας.
 Δὲν πᾶν σὲ πόρτο γιὰ νὰ μποῦν, λιμιῶνα γιὰ ν' ἀράξουν,
 γυρεύουν τὸν Ἀλῆ Πασσᾶ γιὰ νὰ τὸν πολεμήσουν.
 Ὅταν ἀπαντηθήκανε οἱ δυὸ χοντραῖς ἀρμάδες,
 βροντοκοπᾶν οἱ κανονίες, γίνετ' ἡ μέρα νύχτα,
 πλώρη μὲ πλώρη σμίγουνε, κατάρτι μὲ κατάρτι,
 λαμποκοπᾶνε τὰ λαμιά, βροντᾶνε τὰ τριμπόνια,
 ποδάρια, χέρια καὶ κορμιὰ γιομίζουν τὰ καράβια,
 σκοτώθη κι' ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς, τὸ ἄξιο παλληκάρι,
 κι' ὁ Ρήγας τὴν γαλήντα του τὴν ἔσερν' ἀπ' τὴν πρόμμη.
 Μέσα εἶχε σκλάβους ἑκατὸ ἔστα σίδερα δεμένους,
 καὶ σκλάβος ἀναστέναξε, κ' ἐστάθη τὸ καράβι.
 Ὁ Ρήγας ἀνατρόμαξε, τὸν πρῶτο του φωνάζει.
 — Ἐκεῖνος π' ἀναστέναξε κ' ἐστάθη τὸ καράβι.
 ἂν ἦν ἀπὸ τοὺς δούλους μου τὴ ρόγα του θ' ἀξήσω,
 κι' ἂν ἦν ἀπὸ τοὺς σκλάβους μου θὰ τὸν ἐλευθερώσω.
 — Ἐγὼ εἶμ' ὅπ' ἀναστέναξα καὶ τὸ καράβι ἐστάθη,
 γιὰτ' εἶδα ὄνειρο κακὸ ἔς τὸν ὕπνο ποῦ κοιμώμουν,
 εἶδα καὶ τὴ γυναῖκα μου τὴν στεφανώναν μ' ἄλλον.
 Νειόγαμπρον τέσσερων μερῶν Τοῦρκοι μ' ἐπῆραν σκλάβον,
 καὶ δέκα χρόνους ἔκαμα ἔς τῆς Μπαρμπαριᾶς τὸ χῶμα.
 δέκα καρναῖς ἐφύτρεψα ἔς τὴ φυλακὴ ποῦ μ' εἶχαν,
 κι' ἀπ' ὄλαις ἔφαγα καρπὸ, καὶ λευτεριά δὲν ἤθρα».

Ἄξιοσημείωτη εἶναι στὸ τραγούδι αὐτὸ ἡ ἀδρῆ, μὲ λίγα λόγια περιγραφὴ τῆς τρομερῆς συγκρούσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ γενναϊόφρονη ἀνωτερότητα τοῦ ἀγνώστου λαϊκοῦ στιχορροῦ, πὸν μολοντί βασανισμένος σκλάβος τοῦ Τοῦρκοι δυνάστη, θρηρεῖ γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Καπουτὰν Πασσᾶ, κι ἄς εἶχε πρόσφατα δηώσει τὰ Ἑπειρωτικὰ παράλια! («Σκοτώθηκε ὁ Ἀλῆ Πασσᾶς τὸ ἄξιο παλληκάρι». Τὸν ἀναγνωρίζει καὶ ἄξιο καὶ παλληκάρι !

Ἦ Ὁ Κων. Ράδος σ' ἓνα διήγημά του «Κάτω στὴν Κόπρο, στὴν Ἀμμόχωστο» δημοσιεύει ἓνα δίστιχο πὸν τραγουδοῦσαν οἱ Ἕλληνες θαλασσινοὶ ὅταν ἔφθασε στὶς ἀκρογιαλιές μας ἡ εἶδησι ὅτι ὁ Χριστιανικὸς στόλος εἰτοιμαζόταν νὰ ῥθῆ νὰ πολεμήσῃ τοὺς Τούρκους :

«Φανὰρι θέλω νὰ ῥμουνα στὸ στρέτο τῆς Μεσσίνας
νὰ φέγγω ὅτενας διαβῆ ὁ Πρίντζηπας τῆς Σπάνιας».

Ἦ Ἀλλὰ ἂν στὸ τραγούδι ὁ Ἕλληνας ναυτικὸς ἤθελε νὰ γίνῃ φάρος στὸ στρέτο τῆς Μεσσίνας, στὴν πραγματικότητα ἔγινε πολῦτιμος ἐθελοντῆς σύμμαχος τοῦ Πρίντζηπα τῆς Σπάνιας! Ἦ Ηλεκτρισμένοι ἀπὸ τὸν πόθο καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς Ἐλευθερίας οἱ Ἕλληνες ἐπρόσφεραν ὅ,τι μπορούσαν στὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ τοῦ Γένους. Ἦ Ὁ Καθηγητῆς κ. Μανούσακας μίλησε πρὸ ἡμερῶν στὸ Συνέδριο τῆς Βενετίας γιὰ τὴν συμμετοχὴ τῶν Ἑλλήνων στὴ Ναυμαχία. Καὶ μὲ στοιχεῖα θετικὰ κατέδειξε τὴν σημασίαν της καὶ τὴν ἀξίαν της. Ἦ Ἐπίσημος Βενετσιάνος ἱστορικὸς Πάολο Παρούτα τιμᾷ ἐπιγραμματικὰ τὴν συμβολὴν τῶν Ἑλλήνων γράφοντας :

«Πολλοὺς ἐπαίνους ὀφείλομεν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς, οἱ ὅποιοι ὅμως δὲν ὑπερέβησαν τοὺς Ἰσπανοὺς εἰς ἀνδρείαν. Τούτων ὅμως ἐπεσκίασεν ἡ δόξα τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν, οἱ ὅποιοι ὑπερέβησαν πάντας κατὰ τὴν τόλμην καὶ πειθαρχίαν. Συνηθισμένοι εἰς τοιαύτας ἐκστρατείας, γνωρίζοντες καλῶς νὰ κτυποῦν καὶ νὰ συντριβοῦν τοὺς πολεμίους, μεγάλως ἐβάρυναν εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν Χριστιανῶν καὶ διὰ τοῦτο δικαίως ἐθανυμάσθησαν, ἐπηνέθησαν καὶ ἡμείφθησαν». Ἦ Ὅσο γιὰ τὸ «ἡμείφθησαν» χωροῦν πολλὰ ἐπιφυλάξεις. Οἱ σκλαβωμένοι Ἑλληνικοὶ πληθυσμοί, πὸν δὲν εἶχαν πάψει νὰ βράζῃ στὸ αἷμα τοὺς ὁ πόθος τῆς Ἐλευθερίας, καὶ πολὺν πρὶν ἀπὸ τὴν Ναυμαχίαν προσπαθοῦσαν μὲ κάθε τρόπο νὰ προσελκύσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἰσχυρῶν τῆς Εὐρώπης, πρόθυμοι σὲ κάθε θυσία γιὰ τὴν ἱερὴ ὑπόθεσιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοὺς. Στὸ βιβλίον τοῦ Ὑφηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ.Ι. Χασιώτη «Οἱ Ἕλληνες στὶς Παραμονὲς τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου» ἐξιστοροῦνται μὲ πολλὴν ἔκτασιν οἱ προσπάθειαι αὐτές.

Τὸ 1571, μόλις ἔγινε γνωστὴ ἡ συγκέντρωσις τοῦ Χριστιανικοῦ στόλου στὴ Μεσσίνα, οἱ Ἕλληνες ἐπιδίωξαν νὰ ἔλθουν σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἀρχιναύαρχο. Ἦ Ἐκεῖνος μὲ διπλωματικὸ τὰκτ παρέπεμψε τοὺς ἀπεσταλμένους στὴν Βενετία, σὰν πρὸ πλησιέστερῆς τους. Τελικὰ ἐπῆγαν κ' ἔλαβαν μέρος στὴν Ναυμαχίαν 14 ἑλληνικὰς γαλέρας. Ἦ Ἀπὸ Κέρκυρα 4 γαλέρες ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν, Χριστόφορον Κονδοκάλην, Γεώργιον Κοκκίνην καὶ Στυλιανὸν Χαλκιόπουλον. Ἦ Ἀπὸ Κεφαλληνίαν μία γαλέρα ὑπὸ τὸν Τσιμάραν, ἄλλη ὑπὸ τὸν Μιχ. Βιτσαμπάνον, ἄλλες ὑπὸ τοὺς Φωκάδες. Ἦ Ἀπὸ Ζάκυνθον μία γαλέρα τῆς Κοινότητος ὑπὸ τὸν Ἄντων. Κοιτούβαλον καὶ τρεῖς ἄλλες

ὑπὸ τοὺς Ν. Μονδίνον, Ν. Φισκάρδον, Μ. Σιγοῦρον. Ἐκ τῆν Κρήτη τέσσερες ὑπὸ τοὺς Ἄνδρ. Καλέγκαν, Φρ. Βομβίκην, Γ. Καλλέργην καὶ Δανιήλ Καλαφάτην. Ἀναφέρεται ὅτι καὶ ἄλλες 20 Κρητοβενετσιάνικες γαλέρες ἔλαβαν μέρος — μὲ πληρώματα, φυσικά, Ἑλληνικά.

Ἀπὸ τοὺς ὡς ἄνω Κυβερνήτες ὁ Κερκυραῖος Πέτρος Μπούας σκοτώθηκε στὴν Ναυμαχία καὶ τὸ δέσμα του ἐπρόσφερε στὸ Σουλτάνο σὰν λάφυρο (μαζὶ μὲ τὴ σημαία τῶν ἱπποτῶν τῆς Μάλτας, τὸ μόνον τρόπαιον τῶν Τούρκων) ὁ Οὐλοῦτς Ἀλῆς. Οὗτος σώθηκε μὲ τὴν φηγή ἀπὸ τὴν Ναυμαχία καὶ ὅμως ἔγινε δεκτὸς στὴν Κωνσταντινούπολι μὲ τιμὲς θριαμβευτῆ. Ὅχι μόνον, ἀλλὰ τὸν ἄλλο χρόνον προβιβάστηκε σὲ Ἀρχιναύαρχο τοῦ Τουρκικοῦ στόλου.

Ὁ Ἄγγλος ἱστορικός Γ. Φίνλεϋ πὸν ἐξήγησε πολὺ καὶ πέθανε στὴν Ἑλλάδα, ἀξιόλογες δὲ ὑπηρεσίες ἐπρόσφερε, ἀδικεῖ στὴν «Ἱστορία τῆς Τουρκοκρατίας καὶ Ἑνετοκρατίας» τοὺς Ἑλληνας τῆς Ναυμαχίας μὲ τίς κρίσεις του, ὅπως τοὺς ἀδίκησε, παρὰ τὸν φιλελληνισμό του, καὶ μὲ ἄλλες κρίσεις του στὴν «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως». Ἐνῶ ἀναγνωρίζει ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη θεωροῦσαν τοὺς Ἑλληνας σὰν τοὺς καλύτερους ναυτικούς τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅτι «πάνω ἀπὸ 25.000 δούλευσαν στὸν Ὀθωμανικὸ στόλο καὶ 5.000 περίπου στὸν Ἑνετικὸ» συμπεραίνει τὰ ἐξῆς: «Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ προσέξῃ κανεὶς τὸ ρόλο πὸν ἔπαιξαν οἱ Ἑλληνας στὴν Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου· ὁ ἀριθμὸς τους μέσα στοὺς ἐχθρικούς στόλους ξεπερνοῦσε κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸ τῶν μαχητῶν ὅποιουδήποτε ἀπὸ τὰ ἔθνη, πὸν πῆραν μέρος στὴν σύγκρουσι. Κι ὅμως δὲν ἄσκησαν καμμιάν ἐπίδρασι στὴν τελικὴ ἔκβασι τῆς μάχης. Ἡ ἠθικὴ τους κατάπτωσι δὲν τοὺς ἐπέτρεψε νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ ἀποτελέσματά της γιὰ νὰ βελτιώσουν τὴν θέσι τους, ἐπειδὴ ἡ ἐπίδρασι τοῦ ἀριθμοῦ εἶναι πάντοτε ἀσήμαντη ὅταν λείπῃ ἡ ἀτομικὴ ἀρετὴ καὶ ἡ ἐθνικὴ δραστηριότητα».

Ἡ κρίσις του εἶναι ἄδικη. Τὸ γεγονός ὅτι εἶχαν οἱ Ἑλληνας τὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸ μαχητῶν ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔθνη σημαίνει ὅτι κατ' ἀναλογίαν ἔχυσαν καὶ τὸ περισσότερον αἷμα, πρωτεύσαντες στὸ μέγεθος τῆς θυσίας. Γράφεται ὅτι 8.000 Ἑλληνας ναῦτες ἔχασαν τότε τὴν ζωὴ τους στὶς Ἐχινάδες! Ἐκτὸς τούτου ὅμως, ἡ ἐμπειρία τους, ἡ γνώσι τῶν τόπων, ἡ ἐλπίδα τῆς λευτεριάς τους καθιστοῦσαν τὴν προσπάθειά τους οὐσιαστικώτερη ἀπὸ κάθε ἄλλον Συμμάχον. Νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπονοεῖ τὴν ἔλλειψι πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς νίκης; Τί ἄλλο μποροῦσαν νὰ πράξουν τότε οἱ Ἑλληνας ἀπὸ ἐκεῖνο πὸν ἐπραξαν; Μολονότι ἔμειναν ἀβοήθητοι (ὅπως τόσες ἄλλες καὶ σύγχρονές μας ἀκόμα φορές!) ἐν τούτοις δὲν τοὺς ἔλειψε οὔτε ἡ «ἀτομικὴ ἀρετή», οὔτε («ἡ ἐθνικὴ δραστηριότητα»). Ἀδραξαν τὰ λίγα ὅπλα πὸν εἶχαν καὶ ἀναμετρήθηκαν ἄνισα μὲ τὸν πανίσχυρον δυνάστη τους, γιὰ νὰ ὑποστοῦν στὸ τέλος μιὰν ἀπὸ τίς μεγαλύτερες σφαγὰς πὸν στοίχειωσαν τὴ σκλαβωμένην μας Πατρίδα.

Τὸ «Χρονικὸ τοῦ Γαλαξειδίου» δίνει ἀδρῆν εἰκόνα τῶν τραγικῶν συμβάντων τῆς Ρούμελης. Ὑπολογίζονται σὲ 50.000 οἱ σφαγιασθέντες ἀπὸ τοὺς Τούρκους Ἕλληνες στὶς διάφορες τοπικὲς ἐξεγέρσεις ποὺ ἐπακολούθησαν ἄμεσα τὴν Ναυμαχία τοῦ 1571. Δύο ἀρχιεπίσκοποι, ὁ Πατρῶν καὶ ὁ Θεσσαλονίκης, ἐμαρτύρησαν ὑποστάντες τὸν διὰ πρὸς θάνατον ! (Γ. Ν. Φιλιππίδου «Ἐπίτομος Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀπὸ τὸ 1453-1821» σελ. 66, 7). Δὲν ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀδικία γιὰ τὸν Ἕλληνα ἀπὸ τοῦ νὰ τοῦ ἀμφισβητηθῆ, καθ' οἰονδήποτε τρόπον, ὁ ἀκοίμητος, ὁ ἀδιάπτωτος ἔρωσ γιὰ τὴν Ἐλευθερία, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πεμπτουσία τῆς ἠθικῆς του προσωπικότητος, τὸ ἀναλλοίωτο γνώρισμα τοῦ ἔθνικοῦ του χαρακτῆρα — ἀνέκαθεν, ἐπὶ χιλιετηρίδες καὶ χθὲς καὶ σήμερα καὶ αὔριο ! Ἡ ρίζα τοῦ αἰσθήματος τῆς Ἐλευθερίας εἶναι τόσο βαθιὰ διακλαδωμένη στὴν Ἑλληνικὴ καρδιά, ποὺ καμμιά ποτὲ δύναμι δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ξεριζώσῃ !

Σᾶς ἐκούρασα. Τὸ αἰσθάνομαι. Δὲν ἔπρεπε τόσο. Ὅφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι εἶμαι γιὰ τοῦτο... ὁ σημερινὸς ἠττημένος τῆς Ναυμαχίας τῆς Ναυπάκτου.

Τελειώνοντας μαντεύω ὅτι πολλοὶ ἀκροατές μου θὰ διερωτῶνται : Σὲ τελευταίαν ἀνάλυσι ἡ Ναυμαχία αὐτὴ ὠφέλησε ἢ ἔβλαψε τὴν Ἑλλάδα ; Τώρα ποὺ τὸ ἡμερολόγιό μας ἔγινεν... αἰωνολόγιο καὶ γυρίζουμε σὰν φύλλα του ὄχι τὶς ἡμέρες ἀλλὰ τοὺς αἰῶνες, μποροῦμε τώρα νὰ ποῦμε ὅτι χωρὶς καὶ ν' ἀλλάξῃ τὴν πάντοτε μαρτυρικὴ ἀλλὰ καὶ πάντοτε ἥρωικὴ Μοῖρα της — ὠφέλησε !

Τὸ ἔκτοτε λεχθὲν ὅτι ἡ Ναυμαχία ἐκεῖνη ἐσήμεινε τὸν ὀριστικὸν τετραματισμὸν τῆς γοργῆς ἀνόδου τῆς Τουρκικῆς ἰσχύος καὶ τὴν ἔναρξι τῆς βραδείας καθόδου πρὸς τὴν πτώσι της, ἐπιβεβαιώθηκεν ἀπὸ τὴν ἐξέλιξι τῆς Ἱστορίας. Ἄλλαξαν οἱ προσανατολισμοὶ στὸν ἱστορικὸν ὀρίζοντα. Ἄλλαξαν θέσι τὰ ζώδια στὸν παγκόσμιον οὐρανόν. Ὁ Παντοδύναμος διέταξεν ἀμετάκλητα τὸν οἰακοστρόφο του νὰ κάμῃ στροφὴν 180 μοιρῶν στὴν Μεσόγειο, ποὺ τῆς ἔδωκεν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Δημιουργίας τὸ μέγα πρόνομιο νὰ ρυθμίζωνται σ' αὐτὴν οἱ τύχες τῆς Οἰκουμένης. Δὲν τὴν ἄφησε τὴν περικλειστην αὐτὴν, κι ὅμως τόσο κοσμοπολίτισσα θάλασσα, στὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τῶν Ὀθωμανῶν, ἀνίκωνων, τότε, νὰ νομιμοποιηθοῦν στὴν κληρονομία τῶν πολιτισμῶν της....

Μετὰ τὴν Ναύπακτο, ἡ Τουρκία ποτὲ δὲν ἀνέκτησε στὸ ἀκέραιο τὸ παλιὸ της γόητρο-φόβητρο !

Μετὰ τὴν Ναύπακτο, ἔμεινε βεβαίως ἀκόμα μιὰ μεγάλη δύναμι ἀλλὰ περιέστειλε τὸν ἰμπεριαλισμὸν της καὶ ἀποσύρθηκεν ὀριστικὰ ἀπὸ τὴ διεκδίκησι τῆς κοσμοκρατορίας !

Μετὰ τὴν Ναύπακτο, ἄρχισε νὰ τὴν ὑποσκάπτῃ ἀγιάτρευτα ἡ διαφοροποίησί της,

πού, νεκρώνοντας με τὸν χρόνον τὸ ὄπιον τῆς ἄγριας ὁρμῆς τῶν ὄροπεδίων τῆς Ἀσίας ἔχυνε λίγο-λίγο στὸν ὄργανισμό της τὸν πολιτιστικὸν ὄρον τῆς Εὐρώπης!

Οἱ μεγάλες θυσίαι τῶν Ἑλλήνων κατὰ καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν Ναυμαχία ἀποτελοῦν τὸν πρῶτον κρῖνον τῆς μακρᾶς ἀλυσίδας τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων ἐξεγέρσεων, πὸν διατήρησαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων ὀλοζώντανον τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, ὀλοδύναμον τὸ ὄνειρον τῆς Ἐλευθερίας.

Τὸ αἷμα τῶν θυσιῶν τοῦ Γένους, συνεχῶς ἐξογκούμενον, ἔρρεε στὸ σκοτὸς τῶν πεπρωμένων ἀνεξάτμιστον, ἔρρεε σὲ μυστικὸν ποτάμι, πὸν ἀναζητοῦσε σὰν μόνη του ἐκβολὴν τὴν Ἐλευθερίαν.

Ἔτσι φτάσαμε, μετὰ 200 χρόνια, στὴν ἄτυχην Ἐπανάστασιν τοῦ 1770. Ἔτσι φτάσαμε μετὰ 250 χρόνια στὴν κοσμοϊστορικὴν ἠφαιστειακὴν ἔκρηξιν τοῦ 1821, πὸν ἐπισφράγισεν ὅλους τοὺς ἀγῶνας τοῦ Γένους, πὸν ἐδικαίωσεν ὅλες τὰς θυσίας του!

Νὰ γιὰ τὸ τολμῶ νὰ ὀνομάσω τὴν Ναυμαχίαν τῆς Ναυπάκτου μακρινόν, ἀπώτατον, εὐδοίωνον προμήνυμα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας!